

जंघारां सुग्रीवं श्वेतं द्विपदं ॥ ३१ ॥ तदक्षिणे उर्ध्वपदे मेघे जयं श्वेतमेकपदम् ॥ ३२ ॥ अधः पदे वामकट्यां
 दौवारिकं कृष्णमेकपदं ॥ ३३ ॥ तदक्षिणे उर्ध्वपदे मृगं गौरमेकपदं ॥ ३४ ॥ अधः पदे दक्षिण वामपादयोः पितृगणं
 श्वेतमेकपदं ॥ ३५ ॥ मगुलदक्षिणस्यां द्विपदादूर्ध्वपदद्वये दक्षिण जंघारां भृङ्गराजं श्वेतं द्विपदं ॥ ३६ ॥ तदूर्ध्वपदद्वये
 दक्षिणजानुनि गन्धर्वं गौरं द्विपदं ॥ ३७ ॥ तदूर्ध्वपदद्वये दक्षिणोरो यमं कृष्णं द्विपदम् ॥ ३८ ॥ तदूर्ध्वपदद्वये दक्षिण-
 पार्श्वे गृहकृतं श्वेतं द्विपदं ॥ ३९ ॥ गन्धर्वयमगृहकृत पदाद्भ्रुवपदत्रये जठरदक्षिणभागे विवस्वतुं रक्तं त्रिपदम् ॥ ४० ॥
 तदधः पदे मेघे विबुधाधिपं पीतमेकपदं ॥ ४१ ॥ तद्भ्रुवपदत्रये जठरवामभागे रक्तं शुक्लं त्रिपदं ॥ ४२ ॥ तद्भ्रुवपदे
 वामहस्ते राजयक्षाणं गौरमेकपदं ॥ ४३ ॥ तदूर्ध्वपदत्रये वामवक्त्रे धराधरं श्वेतं त्रिपदं ॥ ४४ ॥ मध्ये हृदये
 ब्रह्माणं रक्तं नवपदं ॥ ४५ ॥ अनया रीत्या मगुलं लिखित्वा पञ्चत्वारिंशद्देवतास्तत्र संपूज्याः । एतद्देवतानां होमो-
 हपि कार्यः । एवं तद्देवतानां बलिर्नपि कार्यः । एवं मगुलावरणपक्षे शालग्रामे जले वा आवाहनविमर्जने विना
 तद्देवताः पूजयेत् ॥ * ॥ इति वास्तुयाग विधिः ॥ * ॥ यद्येकस्मिन् दिने वास्तुयागदेवप्रतिष्ठा गृह
 प्रतिष्ठादिकं क्रियते तदा प्रातर्निर्वर्तित नित्यकृत्याः कुशासनोपविष्ट आचान्तुः कर्म कुर्यात् । तत्र प्रथमं ब्राह्मणत्रयमुदशुखं
 गन्धादिना परितोष्य प्राशुको वदेत् । ॐ कर्तव्येषु एषु वास्तुयागकर्म पावाणमय शिवलिङ्गाधिकरणक शिवदेव प्रतिष्ठा कर्म-
 ष्टकादिमयशिववेशा प्रतिष्ठाकर्मसु ॐ पुण्याहं भवन्तो ब्रह्मसु । ॐ पुण्याहमिति तैत्तिरीयैः । ॐ कर्तव्येषु वास्तुयागकर्म

संकल्प्य देवो व इति पठेत् । शिववेश्मप्रतिष्ठारान्तु शिवप्रतीतिकामो वा शिववेश्मप्रतिष्ठामिति विशेषः । देवतान्तर
 गृहप्रतिष्ठारान्तु तदुद्देहं प्रयोगः । ततस्तदनुत्ततो रुद्रिश्राद्ध संकल्पं कुर्यात् । यथा ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रः श्री अमुक
 देवशर्मा वास्तुयागकर्म विष्णुदेव प्रतिष्ठा कर्मेष्टकादिमय विष्णुवेश्मप्रतिष्ठाकर्मसंबुद्ध्यदरार्थं सगणाधिप गौर्यादि षोडशमातृका
 पूजा बसोर्धाराम्पातनायुष्य सृक्तजपाभ्यादयिक श्राद्धान्यहं करिष्ये इति संकल्प्य ॐ देवो व इति पठेत् । शिवप्रतिष्ठा-
 रान्तु वास्तुयागकर्म पाषाणमय शिवलिङ्गाधिकरणक शिवदेव प्रतिष्ठाकर्मेष्टकादिमय शिववेश्म प्रतिष्ठाकर्मसंबुद्ध्यदरार्थमिति विशेषः ।
 एवमेव मन्यदेवतावेश्मनि उद्देहं प्रयोगः । ततो गौर्यादि षोडशमातृका पूजादि रुद्रिश्राद्धं कर्म कृत्वा तदुक्तकर्मार्थं ब्राह्म-
 णान् रणुर्यात् । यथा अद्येत्यादि मं संकल्पित वास्तुयागकर्मणि ब्रह्मकर्मकरणाय होत्रादि कर्मकरणाय आचार्यकर्मकरणाय सदस्य
 कर्म करणाय अमुक गोत्रमित्यादि एवं अद्येत्यादि मं संकल्पित देवप्रतिष्ठाकर्मणि ब्रह्मकरणाय इत्यादि । एतत् क्रमेण
 द्वादशब्राह्मणान् वरयेत् । ततो वास्तुयागपद्धत्यान्तुक्रमेण वास्तुयागं कुर्यात् । एवं देवप्रतिष्ठापद्धत्यान्तुक्रमेण देवप्रतिष्ठां
 कुर्यात् । एवं गृहप्रतिष्ठापद्धत्यान्तुक्रमेण गृहप्रतिष्ठां कुर्यात् । तथाच तदुक्तपद्धत्यान्तुक्रमेण तदुक्तं कर्म कृत्वा यथायोग्य
 दक्षिणां कृत्वाच्छिद्रावधारणं वैशुन्यप्रशमनार्थं विष्णुस्मरणं कृत्वा ब्राह्मणभोजनादिकं कारयितव्यमिति ॥

বাস্ত্যগ দ্রব্য,—যথা ॥ * ॥ পঞ্চবর্ণগুষ্ঠী ১। সংকল্পদ্রব্য ১। আভ্যুদয়িকদ্রব্য ১। বরণচতুষ্টয়ের আমন বস্ত্র ও অঙ্গুরী-
 যক ১। পঞ্চগব্য ৫। সেকদ্রব্য ধান্যাদি ১। খদিরশঙ্কু ১। মাষভক্তবলি ১। রক্তডোরক ১। স্বর্ণশলাকা ১। কুচা নৈবেদ্য ৬০।
 বর্দ্ধনী ককরী ১। স্বর্ণরৌপ্য ১। সর্কৌষধি ১। পঞ্চরত্ন পল্লবপ্রভৃতি দ্রব্য ১। অশ্বস্থানযুক্তিকা ১। গজস্থানযুক্তিকা ১।
 বল্লুকযুক্তিকা ১। নদীসঙ্গমযুক্তিকা ১। হৃদযুক্তিকা ১। গোকুলযুক্তিকা ১। রথ্যাযুক্তিকা ১। হোমের বালুকাদি ১। সমিধ্
 ঔড়ুম্বর ৬০০। হোমার্ঘ্যত ৩। বিলুপঞ্চক ৫। ব্রহ্মদক্ষিণা ১। বল্যর্থপায়স ১। পূজাবস্ত্র জোড়ী ১। শাটী বস্ত্র ১। কাচা
 বস্ত্র ১২। ঘট ৫। শান্তিঘট ১। ব্রহ্মঘট বড় ১। শাখাদি ১। মণ্ডপ ১ ॥ * ॥ * ॥

देवप्रतिष्ठा सामग्री—निम्पिर परितोषद्रव्य १। मरुत्पद्रव्य १। आभ्युदयिकद्रव्य १। लवणेर वज्रासुरीयकादि ४।
घटत्रयाधिकरणकगणेशादिर पूजामामग्री। नैवेद्य बड़ २। छोट नैवेद्य ५०। बलुकीकयुक्तिका १। गोमय १। गोमयभस्म १।
गन्धजल १। पञ्चनदजल १। पञ्चायत ५। पञ्चगव्य १। गजदन्तयुक्तिका १। अश्वथुरयुक्तिका १। कुशयुक्तिका १।
तिलतैल १। घृत १। पञ्चकवार १। चम्पकात्रशमीपुत्रागकरवीरपुष्पोदक १। तुलसीकुन्दश्रीफलपत्रत्रितययुक्तजल १। शालिचूर्ण
तिलखनि १। बिलपत्रचूर्ण १। उषोदक १। घटहजल १। बोड़शोपचारपूजामामग्री २। होमसामग्री १। समिध् २०० ॥
दक्षिणादि १। त्राङ्गणभोजन ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

त्राङ्गत्रयमुपवेश्य तत्समीपे आसनमानीय यजमानः प्राङ्मुखः कृताञ्जलिर्ब्रुवेत् । ॐ साधु भवानास्ताम् । साधुहमामे इति
 प्रतिवचनम् । ॐ अर्क्षयिष्यामो भवन्तु इति ब्रुवेत् । ॐ अर्क्षयेति प्रतिवचनम् । ततो गङ्गपुष्पतामूलवस्त्रालङ्कारैरभ्यर्च्य
 दक्षिणं जानुं स्पृष्ट्वा ॐ अद्येत्यादि अमुक गोत्रः श्री अमुक देवर्ष्या मत्संकल्पितविष्णुवेश्यप्रतिष्ठाकर्माङ्गहोमकर्मणि त्र्यम्ब-
 कर्मकरणाय अमुक गोत्रं श्री अमुक देवर्ष्याय गङ्गादिभिरभ्यर्च्य भवन्तुमहं वने । ॐ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम् । यथा-
 विहितं त्र्यम्बकं कुरु । ॐ यथाज्ञानं करवाणि इति प्रतिवचनम् । स्वयं होमासामर्थे होतारमपि तथैव वृणुयात् । तथा-
 चार्यसदस्यावपि किञ्च होत्रादिकर्मकरणाय आचार्यकर्मकरणाय सदस्यकर्मकरणाय इति विशेषः । ततो घटं संस्थाप्य गणेशं
 नवग्रहान् पूजयित्वा स्वयमन्या वा यजमानः स्वगृहोक्तविधिना अग्निं संस्थाप्य त्र्यम्बकस्थापनं पर्याप्तं कर्म कृत्वा चक्रस्थापनं
 कुर्यात् । ततो ह्यग्नोरुत्तरतो द्वाङ्गुलीवस्ताराग्रप्रदेशपरिमितोऽध्वरनिर्दिष्टां दक्षिणं तद्दक्षिणं मेष्णं चक्रस्थालीं आज्यपात्रं
 श्रुचं पूर्णहोमार्थं श्रुचं समिधं कुशाज्यादीनि उदगग्रानि प्राङ्गं विनियोगक्रमेणासादरति । ततो ह्यग्नेः पश्चिमतो दक्षिण
 भागे प्रागग्रान् कुशानां स्त्रीया प्रकालितवारुणोदुखलमुखले वैणवकं मूर्ध्नि वारुणचमसहजलप्रोक्षितं संस्थाप्य यवान् तदभावे
 तण्डुलान् वा मूर्ध्नि निधाय ॐ विष्णवे त्वा जुष्टं निर्व्वपामि इति मन्त्रेण यवादिप्रसृतिमेकां चक्रस्थाल्यां कृत्वा उदुखलमध्ये
 स्थापयेत् । एवं अग्नये वायवे सूर्याय द्विः पुनरग्नये वायवे पुनरग्नये वरुणाय त्र्यम्बके सूर्याय प्रजापतये अन्नरीक्षाय
 द्यौः त्र्यम्बके पृथिव्यै महाराजाय सोमाय इन्द्राय अग्नये यमाय नैर्ऋताय वरुणाय वायवे कुबेराय ईशानाय त्र्यम्बके अनन्तार

आदित्यार सोमाय मङ्गलाय बुधाय बृहस्पतये शुक्रेण शनैश्चराय राहवे केतुभ्याः इत्थं उनचत्वारिंशत्प्रसृतीः स्थापयेत् ।
विश्वकषीं गृहीत्वा उपरिक्वतदक्षिणपाणिभ्यां मूषलेनावहत्य सूर्येण त्रिः प्रस्फोटयेत् । एवमपरवारयमवहत्य प्रस्फोटयेत् । तथा
कर्तव्यं यथा वारत्रयेण तण्डुलनिष्पत्तिर्भवति । अशक्तौ संस्कारार्थं तण्डुलेषुप्येव । ततस्तण्डुलान् त्रिः प्रस्फाल्य चरुस्थाल्याम
मन्त्रकं कृतोन्नराग्रं पवित्रं निःक्षिप्य तत्र तण्डुलान्निधाय कपिलाद्रुक्कं अभावे इन्यधेनोर्द्रुक्कं वा निःक्षिप्य दर्व्यां
प्रागादि दक्षिणं द्वेषदूद्वं अवघट्टयंस्तथा पचेत् यथा दाहकाठिन्यातिशैथिल्यामण्डगालनरहितो इन्द्रुग्मना पक्वश्चरुर्भवति । ततो
ज्वलद्रुल्मुकेन स्थालीमधश्च दृष्ट्वा पुनश्च तेनाभिधारयेत् । ततः पशुं कर्णात्वां कुशण्डिकां समाप्य काम्यकर्माङ्गत्वेन ॐ तपश्च
तेजश्च इति पठित्वा विरूपाक्षजपं कुर्यात् । ततः प्रकृते कर्मणि सर्वशाखिसाधारणं ॐ पिङ्गद्रुग्मशकेशकः पीनाङ्गजठरो
हरुणः । हागश्चः साक्षसूत्रोद्भिः सप्रार्क्षिः शक्तिधारकः । इत्यादित्यपुराणीयं ध्यात्वा विष्णुगृहप्रतिष्ठाकर्मणि ॐ अग्ने त्वं साहस-
नामामौति नाम कृत्वावाह संपूज्य प्रादेशप्रमाणां घृतान्तां समिधं तुक्षीमर्णो हत्वा मेष्कणेन चरुं गृहीत्वा ॐ तद्विषोः
परमं पदं सदा पशुन्ति सूरयः दिवी च चक्रुराततम् स्वाहा । इत्यनेन जुह्यात् । सर्वत्र सामगानां देवतोद्देशो नास्ति
अन्येषां स्वहानन्तुरं इदं विष्णवे इति देवतोद्देशः । एवं ॐ भूः स्वाहा १ । ॐ भूवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा । ततो गायत्रीं
पठित्वा स्वाहा इति वदेत् । ॐ तद्विप्रामो विपण्यावो जागृवांसः समिद्धते । विषोर्ध्वं परमं पदं स्वाहा । ॐ विश्वतश्च-
क्रुरत विश्वतोमुखो विश्वतो बाहुरत विश्वतस्पात् । संवाहभ्यां धमति संपतत्रैर्द्यावाभूमिं जनयन् देव एकः स्वाहा । ॐ

अग्निमीले पुरोहितं यज्जस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमं स्वाहा । ॐ ईषेतोर्जेत्वा वायवस्यः । देवो वः सविता
 प्रापयतु श्रेष्ठतमय कर्मणे स्वाहा । ॐ अग्न आराहि वीतये गुणानो हव्यदातये निहोता सन्नि बर्हिषि स्वाहा । ॐ शन्नो
 देवीरभिष्टये शन्नो भवस्तु पीतये शंघोरति श्रवस्तु नः स्वाहा । भूरग्नये स्वाहा । ॐ सूर्याय स्वाहा । ॐ प्रजापतये स्वाहा ।
 ॐ अन्नरीक्षाय स्वाहा । ॐ द्यौः स्वाहा । ॐ ब्रह्मणे स्वाहा । ॐ पृथिव्यै स्वाहा । ॐ महाराजाय स्वाहा । ॐ सोमं राजानं वरुण-
 मग्निमथारभामहे । आदित्यं विष्णुं सूर्यां ब्रह्माण्डं बृहस्पतिं स्वाहा । ततो दशदिक्पालहोमं सामगो जुह्यात् । यथा
 ॐ त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवः शूरमिन्द्रं हवेनु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः स्वाहा । ॐ अग्नि-
 दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्जस्य शुकृतं स्वाहा । नाके सुपर्णमुपयत् पतन्तुं हदावेनन्तोभ्यचक्रतद्वा । हिरण्य
 पङ्कं वरुणस्य दूतं यमस्य योनो शकुनं भूरग्यं स्वाहा । ॐ वेथाहि निर्धतीनां वज्रहस्तपरिव्रजन् । अहरहः शुभ्र परि-
 पदामि वः स्वाहा । ॐ ह्यतवती भुवनानामधिप्रियोरर्का पृथ्वी मधुदुषे सुपेशसा द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे
 भूरिरेतसा स्वाहा । ॐ वातु आवातु भेषजं शम्भुमयो भूनो हृदे । प्रणतायुंषि तार्क्ष्यं स्वाहा । ॐ सोमं राजानं वरुण-
 मग्निमथारभामहे । आदित्यं विष्णुं सूर्यां ब्रह्माण्डं बृहस्पतिं स्वाहा । ॐ अतिह्य शूरगोनूमोऽद्रुक्त्वा इव धेनवः क्षिपानमस्य
 जगतः स्वदर्शमीशानमिन्द्रतस्य वः स्वाहा । ॐ ब्रह्मा यज्जानं प्रथमं पुरस्ताद्विधीमतः । सुरुचोवेन आवः सवुध्या उपमा अस्य
 विष्ठा सतश्च योनिमसतश्चाविवः स्वाहा । ॐ चर्षणीवत् मघवान् मुक्थामिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनुषतः । आरुधानं पुरहृतं सुवृत्ति-

भिरमर्त्यं जरमाणं दिवे दिवे स्वाहा । ततो नवग्रहहोमं कुर्यात् । यथा ॐ आकृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं
 मर्त्यं हिरण्येन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पशुन् स्वाहा । ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमवृक्ष्यं त्वा
 वाजस्य सङ्गथे स्वाहा । ॐ अग्निमुक्त्वा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयमपां रेतांसि जिवति स्वाहा । ॐ अग्ने विवस्वद्वृष-
 सश्चित्रं राधोमर्त्यं आदाशुषे जातवेदो बहात्रुमाद्यां देवां उषर्बुधः स्वाहा । ॐ ब्रह्मपते परिदीया रथेन रक्कोहां मित्रां
 अपवाधमानः प्रभङ्गसेना प्रयुणोयुधा यजनस्माकमेध्याविता रथानां स्वाहा । ॐ शुक्रन्तेहन्याद् यजतन्तेहन्याद्वियुरूपेहहनी दोरि-
 वामि विश्वाहि माया अवसि स्वधावन् भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु स्वाहा । ॐ शनो देवीरभिर्कये शनो भवन्त पीतये
 शंयोरभि श्रवन्तु नः स्वाहा । ॐ केतुं कृण्वन्केतवे पेशो मर्ष्या अपेशसे समुषद्विरजायथाः स्वाहा । ततो मेक्कणमर्गो
 क्तिपेत् । एवं चरुहोमं समाप्य चरुशेषेण दिग्भ्या बलिं दद्यात् । यथा एष पायसबलिः ॐ प्राँच्य दिशे नमः । एवं
 आग्नेयै दिशे नमः अवाँच्य नैर्ऋतै प्रतीच्ये वायव्ये उदीच्ये ऐशान्ये उर्द्धदिशे अधो दिशे । ततो झुताक्त पलाश-
 समिधा तदभावे उडुझरसमिधा ॐ तद्विषोः परमं पदं मदा पशुन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् स्वाहेति मन्त्रेणाको-
 त्रं शतं जुह्यात् । दुर्गादि प्रतिष्ठारामपि तद्विषोरिति अनेनैव । ततः पूर्वोक्त चरुहोममन्त्रेण तत्तद्देवताभ्यां श्रवणेना-
 ज्याहृतीजुह्यात् । ततः आज्येन पुरुषसूक्तस्य नवभिर्मन्त्रैः सामगो जुह्यात् । यथा ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे
 पदं समुत्तमस्य पांशुले स्वाहा । ॐ प्लक्षस्य वृकोत्तरुधस्य नृमहं प्रनुवोचो विदधे जातवेदसे । वैश्वानराय मतिर्नव्यसे

शुचिः सोम इव प्लवते चारुमये स्वाहा । ॐ काव्यगुणले बक्रवाणे देवो देवानां जनिमाविवन्ति । महिब्रतः शुचिबहुः
 पावकः पदावराहोऽभ्येति रेडन स्वाहा । ॐ महश्रीर्षी पुरुषः महश्राकः महश्रपात् । स भूमिं सर्कतः स्पृष्ट्वा अत्यतिष्ठ-
 दशान्जुलम् स्वाहा । ॐ त्रिपादूर्ध्वमुदैत् पुरुषः पादोऽस्येहाभवत् पुनः । ततो विश्वं व्याक्रामेत् साशनानशने अति स्वाहा ।
 ॐ पुरुष एवेदं सर्कं यद्भूतं यच्च भाव्यम् । उतायतत्स्येशानो यदनेनातिरोहति स्वाहा । ॐ एतावानस्य महिमा अतो-
 ज्यारांश्च पुरुषः । पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्यायतं दिवि स्वाहा । ॐ ततो विराड्जायत विराजोऽधिपुरुषः । स
 जातोऽत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिथो पुरः स्वाहा । ॐ कया नश्चित् आभूवदूती सदा वृधः सखा कया सचिक्त्वा वृता स्वाहा । ततः
 आज्यमिश्रित तिलान् ॐ ईरावती धेनुमती हि भूतं सूरवसिनी मनवेदसम्याः । व्यास्रुत्त रोदसी विष्णुरेते दधातु पृथिवी-
 मभिते मयूथैः स्वाहा । इति सर्कज्जुह्यात् । एवं त्रैकानुयारिभ्यः स्वाहा । ॐ विष्णुयारिभ्यः स्वाहा । ॐ रुद्रानुयारिभ्यः
 स्वाहा । पूर्वोऽङ्गैर्नवग्रहमन्त्रैर्दशदिक्पालमन्त्रैश्च सर्कत् सर्कत् तिलाज्याहतीजुह्यात् । एवं पर्वतेभ्यः स्वाहा । ॐ
 नदीभ्यः स्वाहा । ॐ समुद्रेभ्यः स्वाहा । एवं तिलहोमं समाप्य श्रवणं महाव्याहतिहोमं कुर्यात् । यथा ॐ त्रुः स्वाहा ।
 ॐ त्रुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा । ततः शार्ङ्गायनं होमादि दर्भजूटिका होमान्तं कर्म कृत्वा पूर्णाहत्यां अग्ने त्वं वृद्धनामा-
 नीति नाम कृत्वावाह संपूज्य ह्यतपूर्णश्रुत्वा उथाय यजमानो हनारकः ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पशन्ति सूरयः ।
 दिवी चक्षुराततं वीषट् इत्याचार्य पूर्णाहतिं दद्यात् । ततो ब्रह्मणे पूर्णपात्रं दक्षिणान्द्रा आचारात् पृथिव्यं शीतला

भव । ईत्येतेषां अग्नौ दुष्कादि क्षिप्रु । श्रवणभस्मना ॐ कश्यपस्य त्र्यायुषं इति शिरसि, ॐ यमदग्नेस्त्र्यायुषमिति कर्णे,
 ॐ यदेवानां त्र्यायुषमिति बाह्वूलयोः । ॐ तन्नेऽस्तु त्र्यायुषमिति हृदि । अन्य कर्तुके तु तन्ने इति विशेषः । ततो
 होमदक्षिणा । यथा ॐ अद्येत्यादि कृतैतदिकृत्कादिमय विष्णुबेष्मप्रतिष्ठाकर्माद्भुतः होमकर्म्मणः साङ्गतार्थं दक्षिणामिदं हेम-
 युक्तं सब्रतिलपात्रं विष्णुदेवतं इमां गां रुद्रदेवताकां यथानाम गोत्राय ब्राह्मणाय ददे इति । तत्र एतत्कर्म्मणा
 प्रीयतां भगवान् विष्णुरिति विष्णवे समर्पयेत् । ततः प्रसादसमीपं गत्वा ॐ उक्तिं ब्रह्मणस्पते देवरत्नस्तमेहे । उपप्रयास्तु
 मरुतः सुदानव इन्द्रः प्राशुर्भवामसा । इति मन्त्रेण देवतां आनीय गन्धवस्त्रादिना स्त्रपतिं परितोष्य ॐ इदं विष्णु-
 र्बिचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूहमस्य पांशुले । इति मन्त्रेण ॐ चक्राय नमः । इति चक्रं त्रिः संपूज्य गृहो-
 परि यथायोग्यं चक्रादिकं विन्यस्य गृहं वस्त्रेणाच्छाद्य गृहद्वारानुरूपं तोरणं विधाय गृहानुरूपं षोडश हस्त प्रमाणं
 घण्टाचामर किङ्किणीजालमालोपेतं शक्तिमयुतं ध्वजं गृहश्वेशानकोणे गर्ते वा स्थापयेत् । गृहद्वारसम्मुखे विष्णुगृहे गरुडं
 शिवगृहे रुषं देवीगृहे सिंहं स्थापयेत् । ततो विष्णुं शालग्रामादौ पञ्चविंशतिघटैर्नारिकेलोदकैः पञ्चगव्यपञ्चायतजलैः
 स्नापरित्वा षोडशोपचारैर्देवीं पूजयेत् । तत एते गन्धपुष्पे ॐ विष्णवे नमः इति त्रिः संपूज्य घटादिभूक्तं वस्त्राच्छा-
 दितं बेष्म संप्रोक्ष्य एते गन्धपुष्पे ॐ ईश्टकादिमय बेष्मने नमः । इति त्रिः संपूज्य ॐ तद्विष्णोरित्यनेन विष्णुं स्मत्वा
 ॐ तत्सदित्युच्चार्य वामहस्तेन धत्वा ॐ अद्यामुके माम्यामुकपक्षे अमुक तिथौ अमुक गोत्रः त्री अमुक देवशर्मा एतदिकृत्का-

दिमय वेश्मपरमागुसमसंख्यावर्षसहस्रांशुगणकालावच्छिन्नस्वर्गलोकमहितत्रकामो विष्णु प्रीतिकामो वा इदं साच्छादनं ईश्टकादिमय
 वेश्म विष्णुदैवतं विष्णवे तुभ्यमहं सम्प्रददे । इत्युत्सृजेत् ॥ तत ॐ अद्येत्यादि कृतैतत्साच्छादनेश्टकादिमय वेश्मदानकर्मणः
 साक्ष्यार्थं दक्षिणामिदं सुवर्णं बहिदैवतं विष्णवे तुभ्यमहं सम्प्रददे इत्यनेन दक्षिणां कृत्वाच्छिद्रावधारणं विष्णुमरणं
 कुर्यात् ॥ ततः स्वयं देवं गृहीत्वा त्रिः प्रदक्षिणं कारयित्वा अचललिङ्गे तु स्वयं प्रदक्षिणं त्रिः कृत्वा ॐ भद्रं कर्णेभिः
 शृणुयाम देवा भद्रं पण्ये मङ्गितिर्ब्रजता । श्चिरैररुद्वैस्तुष्टुवांसस्तुभिव्यासेमहि देवहितं यदायुरिति मन्त्रेणाभिमन्त्रितं देवं
 गृहं प्रवेशयेत् । ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे हृदिनोर्बाह्यां पुष्पोहस्ताभ्यां हस्तमाददे इति मन्त्रेण पिण्डिको-
 परि विन्यासेत् । ततः ॐ श्चिरो भव वीडुङ्ग आशुर्भव बाहर्कन् पृथुर्भव सुसदस्तुमग्ने पुरीषवाहन इत्यनेन श्चिरीकुर्यात् ।
 ततः पूर्ववत् षोडशोपचारैः संपूज्य यथाशक्ति चामरघण्टावितानगोहिरण्यग्रामवाद्याभाण्णादिकं दद्यात् । ततो बद्धाङ्गलिः ।
 ॐ यावद्धराधरो देव यावन्तिष्ठति मेदिनी । तावदत्र जगन्नाथ मन्निधी भव केशव । इति मन्त्रं पठेत् । शिवविषये तु शंकर
 इत्युहः । ततो ध्वजसमीपं गत्वा संप्रोक्त्य एहेहि भगन्नीश्वरनिर्घ्नित उपरिचर वायुमार्गानुसारिन् श्रीकर । श्रीविवाम रिपु
 ध्वंसकर सुजनाधिलय सर्कदेवतासम्यतं कुरु स्वन्त्ययनं मे भवतु सर्कविघ्नान् हर हर स्वाहा । इति मन्त्रेण ध्वजमारोपयेत् ।
 ततो ध्वजाय नमः इति त्रिः संपूज्य ॐ विष्णवे नमः । ॐ शिवाय नमः इति वा संपूज्य ध्वजं पुनः संप्रोक्त्य वाम
 हस्तं स्पृष्ट्वा ॐ तत्सद्यामुके मास्यमुकपक्के इमुक तिथौ अमुक गोत्रः श्री अमुक देवशर्मा महापातकादिवह पापक्षयकामः

विष्णुं प्रीतिकामो वा ईदं ध्वजं विष्णुं दैवतं विष्णवे शिवाय वा तुभ्यमहं सम्प्रददे इत्यांसृज्य दक्षिणां कृत्वा विष्णवे दद्यात्
 ॐ शिवाय नम इति वा दद्यात् । पश्चादाचार्याय प्रतिपादयेत् । ततो गरुडस्तुतं समारोप्य ॐ सुपर्णोऽसि गरुत्वां
 स्त्रिरुद्धेः शिरः गायत्र्यां चक्षुरह्रदथन्तुरे पक्षोः श्याम आत्मा ह्रन्दांस्यङ्गानि यजुषि नाम ते तनुभिर्वायदेवां यज्ज्वा यश्चिसं
 पुच्छं विष्ट्याः फलाः सुपर्णो गरुत्मान् दिवं गच्छ श्वः पते इति पठित्वा ॐ गरुडाय नमः । इति त्रिः संपूज्य । ॐ नमस्तु
 पतगश्चेत्त पन्नगान्तकर प्रभो । त्वंप्रसादान्महाबाहो मोदेयं दिवि देववत् । यथा त्वं संपुटकरः सततं नतकम्बरः । तथैव
 पुरतो विकोस्तुंप्रतादाद्भवाम्यहम् । इत्यनेन पुष्पाञ्जलिः प्रार्थयेत् दुर्गागृहप्रतिष्ठायान्तु ॐ सिंहाय नमः इति त्रिः संपूज्य
 विशेषमन्त्रं पठेत् । यथा विजयो जयदो जेता रिपुघाती प्रियङ्करः । दुःखदारिद्र्याहा शान्तः सर्कविघ्नविनाशनः ॥ इत्येको
 तव नामानि यस्मात् सिंहपराक्रमः । तस्मात् सिंहामनेति त्वं नामा देवेषु गीयसे ॥ त्वयि स्थितः शिवः साक्षात्
 त्वयि शक्रः पुरन्दरः । त्वयि स्थिते । हरिर्देवस्त्वदर्थं उप्याते तपः । नमस्तु सर्कतो भद्र दुर्गाया वाहनः परः ।
 त्रैलोक्यजय शक्रश्च सिंहामन नमोऽस्तु ते । ॐ त्रैलोक्यविजयार नमः । इति नमस्कुर्यात् । शिवस्य वृषपूजायां मन्त्र उहनीयः ।
 ततः पीठं प्रदीपादिभिर्निर्घण्टुनं कुर्यात् । ततो विंशत्यन्येन ब्राह्मणान् भोजयेत् । दीनानाथरूपणाङ्केभ्यामपि दद्यात् ।
 ततः प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्कयज्ञेश्वरो हरिः । तस्मिंस्तुक्ते जगत्तुक्ते प्रीणिते प्रीणितं जगत् । ततो नृत्यगीतवादि-
 त्रयैर्नैर्महोत्सवं कृत्वाच्छिद्रावधारणं कुर्यात् । ततो वैष्णव्यापशमनार्थं ॐ तद्विष्णोरित्यनेन विष्णुं स्मरेत् । एवं

अथ सामगानां व्रतप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥ तत्र पूर्वदिने प्रदोषे प्रतिमारां अधिवासं कृत्वा परदिने द्वातः कृत-
नित्याक्रियः शुचिराचान्तः प्रकृत व्रतं कृत्वा भोज्यामुत्सृजेत् । ततः पुनराचम्य ब्राह्मणत्रयं गङ्गादिना परितोष्य विकुं स्रुत्वा
पुण्याहमादिकं वाचयेत् । यथा ॐ कर्तव्येऽग्निं अमुक व्रतप्रतिष्ठाकर्षणि ॐ पुण्याहं तवन्तो ब्रुवन्तु इति त्रिः श्रावयेत् ।
ॐ पुण्याहमिति त्रिस्तुरङ्गैः । एवं ऋद्धं स्वस्ति च । ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा इति पठित्वा अक्षतान् विकीरेत् । ततः
ॐ सूर्याः सोम इति पठित्वा ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पशन्ति सुरयः । दिवीव चक्षुराततमित्युच्चार्य मङ्गलं कुर्यात्
विकुरेत् । तन्मदद्येत्यादि अमुक गोत्रः श्री अमुक देवशर्मा एवं अमुक गोत्रा श्री अमुकी देवी इत्यर्घ्यनिष्पाद्यामुक व्रत
साफल्यकामः एवं कामा वा अमुक व्रतप्रतिष्ठामहं करिष्ये । उद्वापने तु प्रतिष्ठेत्यत्र उद्वापनमिति विशेषः । इति ५११
संकल्प्य श्रेशान्यां दिशि जलादिकं क्षिप्त्वा कृताञ्जलि पठेत् । ॐ देवो व द्रविणोदाः पूर्णां विवर्द्धामिचं उद्वा सिद्धं
मुपवा वृणुध्वः मादिद्वो देव ओहते । ॐ संकल्पितार्थाः सिद्धयः सन्तु इति श्रावयेत् । ततो व्रतान्नि दानानि उत्सृजेत् ।
यथा भूम्यासनं जलं वस्त्रं प्रदीपो इत्येवं ततः परम् । ताम्बूलच्छत्रगङ्गाश्च माल्यं फलमतःपरम् । शय्या च पादुका गावः
काञ्चनं रजतं तथा । दानमेतत् षोडशकं । विकुमुदिश्या दीरते । तत्र कर्तव्ये शिखरमुक व्रतप्रतिष्ठाकर्षणि मलम्मीकवासु-
तु लोहशक्तितात्राधार रजतवर्ति द्वादशदीपान् षड्दीपान् वा उत्सृज्य ब्राह्मणाय दद्यात् । ततः पुमांश्चेत् षोडशमातृक

॥ ० ॥ मरुतः कर्मपद्धतिः ॥ ० ॥

पूजावसोर्धारा संपातनाद्युक्तं सूक्तं जपाद्यदयिकं प्राक्कानि कुर्यात् । ततो गण्डमये वेद्यां वा सर्वतोभद्रगुणं निधारं तत्र
वर्तानारोप्य वस्त्रेणाच्छाद्य तद्रूपं तत्रपात्रे रजतविक्रं प्रतिमां काष्ठीप्रतिमां स्थापयेत् । ततः प्राङ्मुखो यजमान
आचम्य उदङ्मुखं त्राक्षणं कृताञ्जलिं पृच्छेत् । ॐ माधु भवानास्ताम् । ॐ माधुहमाने इति प्रत्युत्तरं इत्युच्चार्य उदङ्मुख
आसने उपविशति । पुनः कर्त्ता ॐ अर्चयिष्यामो भवन्तु इति वदेत् । ॐ अर्चय इत्युक्ते । गन्धपुष्पवस्त्रालङ्कारैश्चसूत्रा-
दिभिस्तन्त्रार्च्यं दूर्वाङ्कतेन तदङ्कितं जानुं स्पृष्ट्वा ॐ अनेत्याद्येतद्भूतप्रतिष्ठाकर्माद्भूत होमकर्षणि कृताकृतारोहणादि त्रैलोक्य-
कर्मकरणाय अमुक गोत्रं अमुक प्रवरं त्री अमुक देवर्ष्याणमेभिः पाद्यादिभिर्भार्ज्यं भवन्तुमहं रणे इत्यनेन रणुयात् ।
ॐ यतोऽमीति प्रतिवचनम् । ततः कर्त्ता ॐ यथाविहितं त्रैलोक्यं कुरु इति वदेत् । ॐ यथाज्ञानं करवाणि इति प्रति-
वचनम् । स्वरं होमकरणासामर्थे होतृर्करणमपि तथैव कार्यात् शक्तेन सदस्यस्यापि । तत आचार्यरूपं गुरुं प्रणमेत् ।
ॐ वासुदेवरूपस्य संसारात् त्राहि मां प्रभो । त्वं प्रसादाद्गुरो यज्जं प्राप्नोमि यन्नयोदयत् । त्राहि नाथ प्रपन्नं
मां त्रीतं संसारं सागरात् । देवता स्थापनेनाद्य मम शान्तिं कुरु प्रभो । त्वंप्रसादात् द्विजश्रेष्ठ लोकानुग्रहकारक ।
त्रिरं मे शश्वती कीर्तिस्त्रेलोक्येऽपि भविष्यति । तस्मात् कुरु प्रतिष्ठां मे गुरो शान्तं प्रचोदितं । यथाहं मुक्तिमा-
प्स्यां त्वंप्रसादात् सुपुत्रलाभं । ततो गुरुरूपं आचार्यो ज्ञयात् । उच्चैर्भवं भद्रं त्वं प्रसादात् त्रयानघ । प्राप्स्यं
धर्मसर्वस्य दुष्प्रापं वत्सु मरुतैः । ततो यजमान आचार्यो वा गायत्र्या गायत्रं । गन्धद्वारायिती गोमयं । आप्याय-

॥ अथ सामगानां त्रतप्रतिष्ठा ॥ १॥

वात दुष्कं । दधिक्रावु इति दधि । ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इणिनोर्काह्र्यां पुष्पो हस्ताभ्यां हस्तमाददे । इति कुशोदकेन । मन्नाङ्गाने सर्कत्र गायत्रीं पठित्वा पृथगभिमन्त्र्य सर्कमेकीकृत्य तेन गायत्र्या पूर्वकल्पितं मण्डलं यज्जुभिः प्राण्य तन्मण्डलमध्ये पक्कघटान् ॐ महित्रीणामित्यादि मन्त्रैस्तदङ्गाने गायत्र्या वा स्थापयेत् । भूतशुद्धि मातृकान्यास प्राणायामान्यामादिकं कृत्वा घटं जले शालग्रामे वा गणेशादि पक्कदेवता आद्येत्यादि नवग्रहान् दिक्पालांश्च प्रत्येकं संपूज्य विष्णुं रुद्रं दुर्गाकं पूजयेत् । ततः प्रतिमाद्वयस्य शिंपदोषनिवृत्तये करीषभमना धर्मयित्रा घृतेनाभ्यर्त्तुं । तत्र मन्त्रः । ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्यसुतमसि धाम नामसि प्रियं देवानामनाधिकं देववजनम् । ततश्चन्दनादिना बद्धयेत् । यथा ॐ उद्वर्त्तयामि देव त्वां यथेकं चन्दनादिभिः । उद्वर्त्तन प्रसादेन प्राप्नुयां रुक्मिभुवाम् । ततः स्थापयेत् । ॐ भूभुवः स्व इति बल्लुकसुदा स्थापयेत् । ततो गायत्र्या गोमूत्रेण । गन्धधारामिति गोमयेन । दधिक्रावु इति दधि । घृतवती भुवनानामिति घृतेन । ॐ आप्यस्य इति दुष्कं । देवस्येति कुशोदकेन । इदं विष्णुरिति सतिल गण्डोदकेन । याः फलिनीरिति फलोदकेन । मधुवातेति पक्कघृतेन सर्कौषधिजलेन केवल जलेन वा ॐ सहस्रशीर्षा पुरुष इत्यनेन स्थापयेत् । ततो वामसा जलमपनीय गन्धेनानुलिप्य घटापरि ताम्रपात्रे स्थापयेत् । ततः प्रतिमाद्वयस्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । यथा मनो-ज्योतिर्भुवतामाज्यस्य ब्रह्मस्पर्तिर्ज्जमिमं तनोत्वरिकं यज्जं समिमं दधातु । विश्वेदेवास इह यादयन्तामोः प्रतिष्ठ इति स्फुटा पठेत् । ततो दूर्वाङ्कतेन प्रतिमाया स्वयदेशं स्फुटा ॐ आं १० इत्यादि पठित्वा श्रीभगवद्वासुदेवस्य प्राणा इह

प्राणाः एवं पुनरपि त्रीभगवद्वासुदेवस्य जीव इह हितः । एवं सर्केन्द्रियाणि एवं वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्र-
 त्र्यणप्राणा इहागत्य सूक्ष्मं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा । ॐ अस्मै प्राणाः प्रतिष्ठन्तु अस्मै प्राणाः करन्तु च । अस्मै देवत्र संख्यायै
 स्वाहा । देव्याः प्राणप्रतिष्ठायान्तु अमुकस्य इत्यत्र । अमुष्या अस्मै इत्यत्र अस्मै इत्याहनीयम् । ततो हर्ष्यं संस्थाप्य तेनो-
 दकेनात्मानं पूजापकरणकाव्युक्त्य देवं ध्यायेत् । विष्णुध्यानं यथा ।— ॐ विशुद्धस्फटिकाभासं हिमकुन्देन्दुसन्निभम् । किरणैः
 शीतलैः सौम्यैः प्रीणयन्तुं चराचरम् । लावण्यामृत तोयेन सिञ्चन्तुमिव सर्कतः । सुनादं वारिजं पद्मं धावरन्तुं गदां
 शुभाम् । भूषितं मालया तद्वत् दीपितं मणिमालाङ्गुलैः । त्रीपुष्पिगरुडादौश्च समन्तात् परिप्लुतम् । इति ध्यानम् ॥ * ॥ * ॥
 अथ लक्ष्मीध्यानम् । यथा ॐ तप्तकाञ्चनवर्णाभां पद्मवीणाधरां शुभाम् । पद्महितां स्मेरमुखीं सर्काभरणभूषिताम् ॥ * ॥ शिवध्यानं
 यथा । ॐ ईशं सुधाकरनिभं वृषभामनस्रं सौम्यं त्रिनेत्रयुतमिन्दुकलार्द्धमौलिम् । व्याघ्राजिनायरकटिं द्विभुजं युवानं स्मेरानना-
 भयकस्तु वयं भजामः ॥ * ॥ दुर्गाध्यानम् यथा । ॐ उदयानुकनड्यातिमिन्दुकिरीटां तुङ्गकुचां नयनत्रययुतां स्मेरमुखीं वरदामकुश-
 पाशाभीतिकरां प्रभजे भुवनेशान् ॥ * ॥ प्रणाममन्त्रस्तु । मया कृतान्यानैकानि पापानि हर पार्कति । त्वं प्रसाददविघ्नेन मयास्तु सकलं
 व्रतम् ॥ सर्कदेवमयीं देवीं सर्कविघ्नभयापहां । त्रैलोक्यविघ्नमितां प्रणमामि सदा शिवाम् ॥ दुर्गां शिवां शान्तिकरीं मङ्गलां
 मङ्गलात्रिकां । सर्कलोकप्रसूतीं प्रणमामि सतीमुमां । सर्वमङ्गलमङ्गल्ये इत्यादिना च प्रणमेत् । ततः षोडशोपचारैः
 षोडशोपचारैर्वा षष्ठादिप्रतिष्ठोक्तषोडशोपचारमन्त्रेण केवलेन मूलमन्त्रेण वा अष्टाक्षरेण द्वादशाक्षरेण पुरुषसुक्तेन वा विष्णुं

शुद्धमासनं कम्पयाम्याहम् । इदमासनं ॐ विष्णवे नमः ॥ १ ॥ इति क्रमेण सर्वं दद्यात् । ततः
 कृताञ्जलिः । ॐ यश्च दर्शनमिच्छन्ति देवाः स्वाभीष्टसिद्धये । तस्मै ते परमेश्वर स्वागतं स्वागतं मे ॥ कृता-
 र्थोऽनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं मम । आगतो देव देवेश सुस्वागतमिदं वपुः ॥ ॐ भगवन् विष्णो स्वागतम् ॥ २ ॥
 ततः पादयमभ्यास्य ॐ यद्वृत्तिलेशसम्पर्कात् परमानन्दसम्भवः । तस्मै ते चरणज्ज्वार पादयं शुद्धाय कम्पये ॥ मूलमुच्चार्य
 दद्यात् ॥ ३ ॥ अर्घ्यमभ्यास्य ॐ तापत्रयहरं दिवात् परमानन्दलक्षणम् । तापत्रयविनिर्मुक्ते तवार्घ्यं कम्पयाम्याहम् ॥ मूलमुच्चार्य
 दद्यात् ॥ ४ ॥ आचमनीयमभ्यास्य ॐ देवानामपि वेद्यां देवनां देवतात्तुने । आचम्य कम्पयामि श शुद्धानां शुद्धिहे-
 तवे ॥ मूलमुच्चार्य दद्यात् ॥ ४ ॥ मधुपर्क मभ्यास्य ॐ सर्वकल्याणहिनार परिपूर्ण सुखात्तुने । मधुपर्कमिमं देव कम्पयामि
 प्रसीद मे ॥ मूलमुच्चार्य दद्यात् ॥ ६ ॥ पुनराचमनीयमभ्यास्य ॐ उच्छिष्टोऽप्युच्छिष्टाऽपि यश्च स्मरणमात्रतः । शुद्धिमाप्नोति तस्मै
 ते पुनराचमनीयकम् मूलमुच्चार्य दद्यात् ॥ ७ ॥ स्नानीय जलमभ्यास्य परमानन्दबोधाकिनिमग्ननिजमूर्तये । साक्षोपाङ्गमिदं
 स्नानं कम्पयाम्याहमीश ते । मूलमुच्चार्य दद्यात् ॥ ८ ॥ वस्त्रमभ्यास्य ॐ याराचित्रपटाह्न निजगुहोरुतेजसे निरावरण विज्ञाय
 वामस्तु कम्पयाम्याहम् ॥ मूलमुच्चार्य दद्यात् । उत्तरीय वस्त्रमभ्यास्य यामाश्रित्य महामारा जगत्संमोहिनी सदा तस्मै ते
 परमेश्वर कम्पयाम्याहमीश ॥ ९ ॥ पुनराचमनीयं यज्ञोपवीतं मूलेन दद्यात् । आभरणमभ्यास्य ॐ स्वभावसुन्दराङ्गार नाना-

शक्त्याश्रयात् च भुवर्गानि विचित्रानि कम्पयाम्यमराच्छि ते ॥ मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ १० ॥ गङ्गामुच्छार्थं । ॐ परमानन्दसौरभ्यपरिपूर्ण-
दिगन्तरम् । गृहाण परमं गङ्गं रूपं परमेश्वर ॥ मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ ११ ॥ पुष्पमुच्छार्थं । आर्तवत् वनसद्भुतं नानाशुभमनो-
हरम् । आनन्दसौरभं पूर्वं गृह्णतामिदमुत्तमम् । मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ १२ ॥ धूपमुच्छार्थं ॐ वनस्पतिरसो दिवो गङ्गातः
सुमनोहरः । आश्विनः सर्वदेवानां धूपोऽहं प्रतिगृह्णताम् । मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ १३ ॥ दीपमुच्छार्थं ॐ सुप्रकाशो महा-
दीपः सर्वतन्त्रिभिरापहः । सर्वाहाभ्यन्तरं ज्योतिर्दीपोऽहं प्रतिगृह्णताम् ॥ मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ १४ ॥ ॐ ज्येष्ठादिमन्त्रमात्रं
स्यात् इत्यनेन षष्ठां संपूज्य वामहस्तेन तां वादयन् दक्षिणहस्तेन दक्षिणहस्तेन दीपं निवेदयेत् । नैवेद्यां त्रिकोणमण्ड-
लोपरि मन्त्रापर्यायार्थनादिकं कृत्वा ॐ मन्त्रादिसिद्धं सुहृद्विधानेनैककण्ठकम् निवेदयामि देवेश मानुष्याय गृहाण तं ॥
मूलमुच्छार्थं दद्यात् ॥ १५ ॥ जलमुच्छार्थं ॐ समस्त जगदेकेश सर्वतृप्तिकरं परम् । अथगानन्दसंपूर्णं गृहाण जलमुत्तमम् ।
पुनरात्मनीयं ताम्रलकं मुलेन दद्यात् । नमस्कारमन्त्रैर्बन्धनं कुर्यात् ॥ १६ ॥ इति पूजा समाप्ता पक्ष पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा
बिकोरद्वयं संपूज्य वायुदेवदीनं पूजयेत् । एवं लक्ष्मीं षोडशोपचारैः पूजयेत् । ततः सरस्वतीं शिवं त्रुर्गाकं संपूजा-
मण्डलमध्ये अग्न्यादिकोणेषु षडङ्गानि पूजयेत् । ततस्तद्वाहं ॐ वायुदेवार नमः । एवं शक्तिं पुष्टिं सर्वकार्य लक्ष्मीं प्रजा-
पतयेत् । अक्षयिणीं रतयेत् इति प्रणवादिनमोऽहं प्रतिगृह्णताम् । द्वादशकेशवान् पूजयेत् द्वादशदेवैः । अशक्तेः
पुष्पाञ्जलिं दद्यात् । षष्ठां ॐ केशवाय इति मोदकेन । ॐ नारायणाय इति धात्रीकलेन । ॐ माधवाय इति वृतेन । ॐ

गोविन्दाय इति दक्षिणकर्कर्या । ॐ विष्णवे इति तायूलन । ॐ मधुसूदनाय इति मधुना । ॐ त्रिविक्रमाय इति चम्पकेन । ॐ
 वासनाय इति श्रीकलेन । ॐ श्रीधराय इति पीतवस्त्रेन । ॐ स्वमीकेशाय इति पद्मपुष्पेण ॐ पद्मनाभाय इति नवनीतेन ।
 ॐ दामोदराय इति दध्ना । एतान् नमोऽस्तुन पूजयेत् । ततोऽह्नानि पूजयेत् । ॐ चक्राय नमः एवं शङ्खाय गदारैः पद्माय
 कौस्तुभाय वनमालायै कुण्डलाय किरीटाय गरुडाय इति प्राग्वादिनमोऽस्तुन पूजयेत् । ततो ब्रह्महापन पर्यान्तां कुशशुक्रां
 समाप्य चक्रं श्रपयेत् । यथा ।—तत्राग्नेरुत्तरतः स्नानीय देव्यानि यथा द्वाद्दूर्ध्वविस्ताराग्रं प्रादेशे परिमितोऽद्भुतनिर्गिता दक्षी
 ऽ आसादित द्वाद्दूर्ध्व विस्ताराग्रं तादृशं मेकणं १ चक्रहालां १ आज्याहालीं १ श्रुत्तं १ पूर्णहोमायं श्रुत्तं १ मेकणं समिधः
 आज्यादीनि उदगग्रानि प्राक् १ प्राक् १ विनियोगक्रमेणासादयति । तत्राग्ने पश्चिमतो दक्षिणभागे प्रागग्राम् कुलानास्तीर्था
 तद्दुपरि वारुणोदुखलनुषलं वैश्वदेव शूर्पं वारुणचमसश्च जलप्राक्कितं संस्थाप्य यवान् यवतण्डुलान् अशक्तौ त्रीहितण्डुलान् वा
 शूर्पे निधार । ॐ विष्णवे त्वा जुहुत् निर्बपामि । इत्यनेन यवादि प्रभृतिमेकां चक्रहालां कृत्वा उदुखलमध्ये स्थापयेत् ।
 एवं अग्रे त्वा जुहुत् निर्बपामि । ॐ वायवे ॐ सूर्याय ॐ विष्णवे ॐ अग्रे ॐ वायवे ॐ सूर्याय ॐ विष्णवे ॐ अग्रे
 ॐ वायवे ॐ वरुणाय ॐ विष्णवे ॐ अग्रे ॐ सूर्याय ॐ प्रजापतये ॐ अनुरीक्तय ॐ द्यौः ॐ ब्रह्मणे ॐ पृथिव्यै ॐ महा
 राजाय ॐ सोमाय ॐ इन्द्राय ॐ अग्रे ॐ यमाय ॐ नैर्धताय ॐ वरुणाय ॐ वायवे ॐ सोमाय ॐ ईशानाय ॐ ब्रह्मणे
 ॐ अनन्ताय ॐ आदित्याय ॐ सोमाय ॐ महाराय ॐ बुधाय ॐ ब्रह्मण्ये ॐ शुक्राय ॐ शनैश्चराय ॐ राहवे ॐ केतुभ्याः ।

॥ १ ॥ सर्कसंकेतपद्धतिः ॥ १ ॥

इथमुनचत्वारिंशत् प्रसूतीः स्थापयेत् । द्विः । ततः उपरिक्तदक्षिणपानिभ्यां घृषलेनावहत्य सूर्येण प्रस्फाटयेत् ।
एवमपरं वारद्वयं अवहत्य प्रस्फाटयेत् । तथा कर्तव्यं यथा वारत्रयेण तगुलनिष्पत्तिर्भवति । अशक्तौ तगुलेवधेव । तत-
स्तगुलान् त्रिःप्रक्षाल्य चरुश्चाल्याममन्नकं कृतोत्तराग्रं पवित्रं निःक्षिप्य तत्र तगुलान्निधाय कपिलाया दुग्धं कपिलाभावे हन्य-
धेनोदुग्धं निक्षिप्य दक्ष्या प्रागादि दक्षिणमीषदूर्ध्वमवघट्टयंस्तथा पचेत् यथा दाहकाठिन्यातिशैथिल्यामण्डगालनरहितो हन्त-
रुग्ना पक्वश्चर्तुर्भवति । ज्वलद्गुल्युकेन स्थालीमध्यं दृष्ट्वा ॐ तद्विक्षो परमं पदं सदा पश्यान्ति सूरय इत्युच्चार्य ऋषित्यनेन
घृतेन सिद्ध्वा दक्ष्या दक्षिणावर्तेन मिश्रयेत् । ततोऽग्नेरुत्तरतः पूर्वादि दिक्चिह्नितं चरुमवतार्य पुनर्ज्वलद्गुल्युकेन स्थालीमध्यं
घृतेनाभिधारयेत् । ततो भूमिजपादि विरूपाक्षजपान्तां कुण्डिकां समाप्य होमं कुर्यात् । यथा अग्ने त्वं साहसनामासि
इति नाम कृत्वावाह्यं पूजयेत् । ततः प्रादेशं प्रमाणां घृतान्तां समिधं तुषीमग्नौ हत्वा मेक्षणेन चरुमादार्य ॐ तद्विक्षोः
परमं पदमिति मन्त्रेण स्वाहान्तं सर्वत्र जुह्यात् । सामवेदिनां यन्त्रान्ते देवतादेशो नास्ति । ततश्चरुणा महाव्याहृतिहोमं
कुर्यात् ।—यथा ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा । ततो गायत्रीं पाठित्वा स्वाहान्तं जुह्यात् । ततः ॐ तद्वि-
प्रामो विपन्यवो जगुवांसः समिद्धते विषोर्धं परमं पदं स्वाहा । ततः ॐ विश्वतश्चक्रुरुतो विश्वतो मुखो विश्वतो बाल-
कृतः विश्वतस्पां संवाहृभ्यां धमति संभद्रे पतत्रै द्यावाभूमिं जनयन् देव एक स्वाहा । ॐ अग्निमीले पुरोहितम् ।
यज्जस्य देवयुत्रिजं होतारं रतुधातमं स्वाहा । ॐ इवेत्सोर्जेत्वा वायवश्च देवो वः सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे स्वाहा ।

(५४) * * * अथ सामगानां त्रतञ्जतिर्था * * *

ॐ अग्न आयाहि वीतये गुणाणे हव्यादातये निहोता मत्सु बर्हिषि स्वाहा । ॐ शनो देवीरभिष्टये शनो भवस्तु पीतये
शंशोरभिष्टवस्तु नः स्वाहा । ॐ सूर्याय स्वाहा । ॐ प्रजापतये स्वाहा । ॐ अन्नुरीक्याय स्वाहा । ॐ द्यौः । स्वाहा ॐ ब्राह्मणे
स्वाहा । ॐ पृथिव्यै स्वाहा । ॐ महाराजाय स्वाहा । एतेषपि देवतोद्देशो नास्ति । ॐ सोमो राजानं वरुणमग्निमन्नार-
भामहे । आदित्यं विष्णुं सूर्यां ब्रह्माणकं ब्रह्मपतिं स्वाहा । ॐ भूरग्नये स्वाहा । ततो दिक्पाल होमः । ॐ त्रातारमिन्द्र-
मवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवं सुरमिन्द्रं हवेगुशक्रं पुरुहूतमिन्द्रमिदं हविर्गुशवा धात्विन्द्रः स्वाहा । ॐ अग्निं दूतं वृणी-
महे होतारं विश्ववेदसं अस्य वज्रस्य शुक्रतं स्वाहा । ॐ नाके सुपर्णमुपयं पतन्तुं हृदावेनन्तोऽभ्यचक्रतद्वा हिरण्यपकं
वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भूरग्न्यं स्वाहा । ॐ वेथाहि निष्कतीनां वज्रहस्तपरिव्रतं अहरहः शुक्रः परि-
पदायि वः स्वाहा । ॐ स्वतवती भुवनानामभिप्रियोर्का पृथ्वी यधुद्रुषे सुपेशसा द्याव्यापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते
अजरे भुरि तेजसा स्वाहा । ॐ वात अवात भेषजं शम्भुमयो भूनो यदि प्रणतायुंषि तार्षं स्वाहा । ॐ सोमं राजानं
वरुणमग्निमन्नारभामहे । आदित्यं विष्णुं सूर्यां ब्रह्माणकं ब्रह्मपतिं स्वाहा । ॐ अतिव्वासुरेणोन्मो अद्रुक्का इव धेनवः ।
ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमीन्द्र तन्सुषः स्वाहा । ॐ ब्रह्म वज्रानां प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचोवेण आवस्तु बुधा उपमा तस्य
विष्ठा मतश्च योनिमसतश्च विव स्वाहा । ॐ चर्षणीधृतं यथवाममुक्थ्यमिन्द्रं गिरो ब्रह्तीरभ्यनुषत वावधानं पुरुहूतं सुरक्ति-
भिरमर्त्यां जरमाणं दिवे दिवे स्वाहा । ततो अन्नग्रहहोमः । यथा मेकणेन पुनश्चक्रुं गृहीत्वा ॐ आकृष्णेन रजसा वर्तमानो

५८५

निवेशयन्ननुतं यत्तं हिरण्येन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यान् स्वाहा । ॐ आप्यायस्व ममेतु ते विश्वतः
सोम रुक्त्यं भवा वाजस्र सङ्गथे स्वाहा । ॐ अग्निर्मुक्त्वा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अग्रमपां रेतांसि जिवति स्वाहा । ॐ
अग्ने विवश्वद्रुवमश्चित्तं राधोमर्त्य आदाशुषे जातवेदो बहा त्रुमाद्या ७ देवा ७ उषवुर्धः स्वाहा । ॐ ब्रह्मस्पते परिदीया रथेन
रम्भेमाहा मित्रा ७ अपवाधमानः प्रभृष्टे सेना प्रयुगे युधा वज्रमश्याकमेध्याविता रथानां स्वाहा । ॐ शुक्रन्तेहन्यदयजन्तेहन्यद्विषु
रूपेहन्यदीर्योर्वादि विश्वाहि माया अवसि स्वधावन् तदा ते पुवन्निह रातिरस्तु स्वाहा । ॐ शन्नो देवीरभिर्कये शन्नो भवस्तु
पीतये शंयोरभिश्चवस्तु नः स्वाहा । ॐ कया नश्चित्त आभुवदुती सदारुधः सखा कया सचित्तया वृता स्वाहा । ॐ केतुं कुवन्न-
केतवे पेशो मर्या अपेशसे समुसद्विरजारथाः स्वाहा । एतेषपि देवतोद्देशो नास्ति । ततो मेकणमग्नौ निपेत् । एवं
चरुहोमं समाप्य चरुशेषेण दिग्भेत्या बलिं दद्यात् । तद्वथा एव पायसबलिः ॐ प्राँच्य दिशे नमः । एव पायसबलिः
ॐ आग्नेँय दिशे नमः । एवं अवाँच्य दिशे । एवं नैर्वाँच्य दिशे । वारुँच्य दिशे । वारुँच्य दिशे । उदीँच्य
दिशे । ईशाँच्य दिशे । उँच्य दिशे । अधो दिशे ॥ १० ॥ ततो यत्तान्तसमिधाभावे ॐ उँच्य अकौत्तरशतं अष्टाविंश अकौ
वा अनेन मन्त्रेण जुह्यात् । ॐ तद्विकोः परमं पदं सदा पश्यान्ति सुरयः । दिवीव चक्रुराततं स्वाहा । ततश्चरुहोम प्रक-
रणोत्कृत्तन्मन्त्रैस्तुतदेवताभ्याः श्रवणाहृतीजुह्यात् । तत आज्येन पुरुवसूँकृत्तन्मन्त्रैः सामगो जुह्यात् । तद्वथा ॐ इदं
विबुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समुत्स पांशुले स्वाहा ॥ ११ ॥ ॐ प्र क्विकोँरुधश्चनुमहः प्रणवोचो विदथा जातवेदसे ।

वैश्वानराय मतिर्नवारमेशुचिः सोमर्हवपवते चारुण्ये स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ प्रकाव्यमृशले वक्रवाणे देवो देवानां जनिमा-
 विरक्ति महिब्रतः शुचिवकुः पावकः पादावराहो अत्र्येति रेभन स्वाहा ॥ ३ ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

अथ पुरुषसूक्त मन्त्राः । ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्ष सहस्रपाद । सतुभिः सर्बतः स्पृक्षा अत्यतिष्ठदशाङ्गुलं ॥ १ ॥ ॐ पुरुष
 एवेदं सर्बतं यदु तं यच्च भव्यं उतायितस्तुशेषानो यदनेनातिरोहति ॥ २ ॥ ॐ एतावानश्च महिमातो ज्यारांश्च पुरुषः ।
 पादोऽस्य विशाभुतानि त्रिपादम्या ह्यतं दिवि ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्द्धोऽह्युदैः पुरुषः पादोऽस्योहाभवत् पुनः । ततो विश्वं व्यक्रमेत्
 शानानशने अति ॥ ४ ॥ ॐ ततो विराडजायत विराजोधि पुरुषः । सजातो इत्यरिच्यत् पश्चाद्भूमिथो पुरः ॥ ५ ॥
 ॐ तस्मादवजां सर्बहृतः सद्भुतं पृषदाज्यं पशुंस्तुश्चक्रे वायव्या नारण्य ग्राम्याश्च ये ॥ ६ ॥ ॐ तस्मादवजां सर्बहृतः
 ऋचः सामानि यजिरे । ह्नांसि यजिरे तस्मां यजुस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ ॐ तस्मादश्वा अजायन्त ये केचो-
 भयादतः । गावोह यजिरे तस्मात्तस्माद् जाता अजावर ॥ ८ ॥ ॐ तं यज्जं बर्हिषि पौक्कलं पुरुषं जातमग्रतः ।
 तेन देवा अयजन्तु साध्याश्च ऋषयश्च ये ॥ ९ ॥ ॐ यं पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् मुखं किमस्यासीत् किं बाहू
 किमूरु पादाबुच्येते ॥ १० ॥ ॐ त्राक्कणे इमं मुखमासीत् बाहुराजन्याः कृतः । उरु तदस्य यद् वैश्वः पद्भ्यां शूद्रो इजायत ॥ ११ ॥
 ॐ चन्द्रमा मनसोजातश्चक्रोः सूर्यो इजायत । श्रोत्राद्वायुश्च प्राणाश्च मुखादग्निरजायत ॥ १२ ॥ ॐ नाभ्या आसीदन्तरीक्षं
 शीकोऽदयोः समकर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः तथा लोका नवल्पयन् ॥ १३ ॥ ॐ यं पुरुषेण इविषा देवा यज्जमतुत ।

॥ १ ॥ सर्कसकर्मपद्धतिः ॥ १ ॥

वसन्तोऽस्यसिदाज्यां त्रींश्च ईशां शरद्विः ॥ १५ ॥ ॐ सप्तोऽस्यसन् परिधयं त्रिंशत्सप्तसिधः कृताः । देवा यद्यज्जं तन्नाना अवधन्
पुरुषं पशुं ॥ १५ ॥ ॐ यज्जेन यज्जमयज्जन्तुः देवा स्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते इनाकं महिमानः सयज्जन्तु यत्र पूर्वे
माध्याः सन्ति देवा ॥ १६ ॥ ॐ अद्भ्यः स्रग्भ्यः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्षणः समवर्ततां तस्य त्रुष्टा विदधद्गपमेति तन्नर्तस्य
देवत्वं माजानमग्रे ॥ १७ ॥ ॐ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तुं आदित्यवर्णं तमसः पुरस्तात् तमेवं विदित्वातिवृत्त्यमेति नान्यः
पन्था विद्याते इनाय ॥ १८ ॥ ॐ प्रजापतिश्चरति गर्भे इन्द्रजयमानो बहुधा विजायते । तस्य षोडशं परिपशन्ति धीरा
स्तस्मिन् इ तस्य भूर्वनानि विश्वाः ॥ १९ ॥ ॐ बोदेवेभ्यः आतपति षो देवानां पुरोहितः । पूर्वेऽपि देवेभ्यो जातो
नमो रुचये त्राक्त्रये ॥ २० ॥ ॐ रुचं त्राक्त्रयं जनयन्तो देवा अग्रे तदब्रुवन् । यस्त्वेवं त्राक्त्रयो विद्यान्तस्य देवा आसन् वशे ॥ २१ ॥
ॐ त्रींश्च ते लक्ष्मींश्च पत्या अहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमग्निर्नो व्याज्जं ईक्षुन्निवाणे तन्मा ईशां सर्वलोकस्य ईशां ॥ २२ ॥
अत्रापि देवतोद्देशो नास्ति ॥ तत आज्यामिश्रितान् तिलान् गृहीत्वा ॐ ईरावती धेनुमती हि भूतं
सूरवदिनीमनवेदसम्याः । वसुधा रोदसी विष्णुरेतेदावत् पृथिवीमभितो मयूथैः स्वाहा इति सकृदाहतिर्जुह्यात् ।
ॐ त्रैकानुषारिभ्यः स्वाहा । ॐ द्वैकानुषारिभ्यः स्वाहा । एवं पूर्वोक्तं नवग्रहमत्रैर्दिकपालमत्रैश्च सकृज्जुह्यात् ।
ॐ पर्वतेभ्यः स्वाहा । ॐ नदीभ्यः स्वाहा । ॐ समुद्रेभ्यः स्वाहा । एवं तिलहोमं समाप्य कुशतिकोक्तमुदीच्यां
कर्म कुर्यात् इति । ततः पूर्णाहतिं दद्यात् । ॐ तद्विष्णोरिति मन्त्रेण पूर्णाहतित्रयं दत्त्वा यजमानश्चरुशेषं प्राञ्च्य त्रात्वा वा

पूर्णपात्रादि दक्षिणां होत्रादि दक्षिणां ब्रह्मणे दद्यात् । ततो यजमानः पूर्ववत् विष्णुं लक्ष्मीं संपूज्य उल्लकदानं कुर्यात्
 तत्र नाना देवासंपूर्ण यज्ञोपवीतावितं उल्लकमेकं । विष्णुप्रतीत्यर्थमुत्सृजेत् । एवं लक्ष्मीसंप्रदानकं आचार्यसंप्रदानकं
 उल्लकद्वयमुत्सृजेत् । ततः स्त्री चेत सधवा तदा स्वामिने उल्लकं वस्त्राच्छादितं निवेद्य प्रणमेत् । नाधिकारोऽस्ति ये नाथ
 उपवासत्रतादिषु । भवदाज्ञाविहीनया सुम्नादाज्ञापय प्रभो । अकाले यद्गतं चीर्णं यद्भु यन्नविवर्जितम् । धूपगन्धादिभिर्हीन
 तं सर्वं पूर्णतां नय । ततोऽङ्गनाधारं सिन्दूरादि संयुक्तां पेटीं लक्ष्म्या दत्त्वा विष्णुं लक्ष्मीं प्रणमेत् । यथा ॐ नमस्तु
 जलदाभारं नमस्तु जलशायिने । नमस्तु केशवान्तु वायुदेव नमोऽस्तु ते । ॐ नमो नमस्तु सुरराजराज, नमोऽस्तु ते देव
 जगन्निवास । कुरुष्व संपूर्णफलं ममाद्य नमोऽस्तु तुभ्यं पुरुषोत्तमय । नमो ब्रह्मणदेवार्य इत्यादिना प्रणमेत् । ॐ लक्ष्मीस्तु
 सर्वभूतानां कृषे वसति नित्यशः । शिरा भव महादेवि मम जन्मनि जन्मनि । इत्यनेन लक्ष्मीं प्रणमेत् । ततो देवउल्ल-
 कोपरि प्रतिमाद्वयं संस्थाप्य शिरसि निधाय प्रदक्षिणं कुर्यात् । ॐ नारायणं चतुर्बाह्वं शङ्खचक्रगदाधरम् । पीताम्बरधरं
 नित्यं वनमालाविभूषितम् । श्रीवत्साङ्गं जगन्नाथं श्रीपतिं श्रीधरं हरिम् । नामान्येतानि संकीर्तय गत्यर्थं प्रार्थयेद्भरेण ।
 त्राहि मां सर्वलोकेश हरे संसारवन्धनात् । त्राहि मां सर्वदुःखं दुःखशोकार्णवात् प्रभो ॥ सर्वयज्ञेश्वर त्राहि पतितं
 मां भवार्णवे । दुर्गतेस्त्राहि मां विषो तां स्मरामि पुनः पुनः । सोऽहं देवातिदुर्बुद्धस्त्राहि मां पुरुषोत्तम । इत्यनेन
 प्रदक्षिणं कृत्वा पुनः प्रणमेत् । ॐ यं नमस्कृत्वा तपोयज्ञक्रियादिषु । नूनं संपूर्णतां याति सदयो वन्दे तमच्युतम्

इति गारुडपुराणीयेन प्रणयेत् । ततः त्रान्क्षणाय दक्षिणां दद्यात् । ॐ अद्येत्यादि कर्तव्येति द्वर्षनिष्पादितामुक
 व्रतप्रतिष्ठाकर्मणः साक्ष्यार्थं दक्षिणां षट्किकां काष्ठं तन्मूलां वा अमुक गोत्रायामुक प्रवराय श्री अमुक देवशर्मणे
 आचार्याय तुभ्यमहं संप्रददे । ततोऽच्छिद्रमवधार्य वामदेवाय गीत्रा विकृतं शरेत् । ॐ क्रमस्येति प्रतिमां विसृज्य आचा-
 र्याय निवेदयेत् । ततो भगवति कर्म समर्प्य, प्रीयतां पुण्डरीकाक्ष सर्ववर्द्धेः शरो हरिः । तस्मिं स्तुक्तेजगद्भुक्तं प्रीणिते
 प्रीणितं जगत् । ततो त्रान्क्षणं भोजयित्वा स्वयं तद्वृताङ्गहविषामुपवासया यथासंभवं कृत्वा वसुतिः सह तुङ्गीत उदवापने
 तु प्रतिष्ठेतात्र उदवापनमिति विशेषः । स्वस्तिवाचनमारभ्य प्रतिष्ठाशानादि गरुडपूजास्तु कर्म कृत्वा प्रतिष्ठातद्भोक्त चरुहोम-
 प्रकरणं विहारं स्वगृहोक्त विधिनाग्निं संस्थाप्य तिलाज्येनाक्तोत्तरशताहतीर्क्षिमुदिश्या जुहुरात् । तत्र मन्त्रः ॐ तद्विषोः
 परमं पदं सदा पशन्तिः सुरराः । दिवी चक्षुराततम् इत्यादि । एवं लक्ष्मीदेव्या होमं कृत्वा उदीच्यं प्रारश्चित्त होमादि
 वामदेवागानास्तु कर्म कुर्यात् । ततो उल्लकदानानि त्रान्क्षणभोजनं पर्यन्तं कर्म समाप्य स्वयं तुङ्गीतेति विशेषः ॥ * ॥
 ॥ * ॥ * ॥ * ॥ इति सामगानां साधारण व्रतप्रतिष्ठाप्रयोगतत्त्वं समाप्तं ॥ * ॥ * ॥ * ॥

अथ महाव्याहृतिहोमः ॥ * ॥ यथा प्रजापतिर्ष्विर्गायत्री छन्दो अग्निर्देवता महाव्याहृति होमे विनियोगः । ॐ भूः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विर्गायत्री छन्दो अग्निर्देवता महाव्याहृति होमे विनियोगः ॐ भूः स्वाहा । कर्म समाप्त्य वारद्वयं विशेषः । प्रजापतिर्ष्वि-
 रुक्छन्दो वायुर्देवता महाव्याहृति होमे विनियोगः । ॐ भूवः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विर्नुक्छन्दः सूर्यो देवता महाव्याहृति होमे
 विनियोगः । ॐ स्वः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विर्हृती छन्दः प्रजापतिर्देवता महाव्याहृति होमे विनियोगः ॐ भूभूवः स्वः स्वाहा इति हत्वा प्राय-
 श्चित्तान्कमहाव्याहृति होमार्थं संकल्पं कुर्यात् । यथा अद्येत्यादि अमुक कर्माङ्ग होमकर्तृणि वत् किञ्चित् वैशुग्यं जातं तदोद्यप्रश-
 मनार्थं व्यासुतमस्तु महाव्याहृतिभिर्होममहं करिष्ये । इति संकल्प्य अग्रे त्वं विधुनामासीति नाम कृत्वा संपूज्य यतान्तां समिधं तुष्णीमग्नौ
 हत्वा पूर्ववत् महाव्याहृति होमकं कृत्वा प्रजापतिर्ष्विर्गायत्री छन्दो अग्निर्देवता महाव्याहृतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । ॐ
 भूः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विर्रुक्छन्दो वायुर्देवता महाव्याहृतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । ॐ भूवः स्वाहा । प्रजापतिर्ष्विर्नु-
 क्छन्दः सूर्यो देवता महाव्याहृतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः । स्वः स्वाहा । ॐ प्रजापतिर्ष्विर्हृती छन्दः प्रजापति
 र्देवता व्यासुत मस्तु महाव्याहृतिभिः प्रायश्चित्त होमे विनियोगः ॐ भूभूवः स्वः स्वाहा ततः समिधं तुष्णीमग्नौ
 हत्वा पुनर्महाव्याहृति होमकं कृत्वा अग्निपयुष्कणादिकं कुर्यात् । तद्वथा । प्रजापतिर्ष्विः सविता देवता अग्निपयुष्कणे
 विनियोगः । ॐ देव सवितः प्रसूव यज्जगत्पतिं भगव्य दिव्यो गन्धर्वः केतुपुः केतनः पुनातु वाचस्पतिर्वाचं
 नः स्वदत्तु । इत्यनेन दक्षिणावर्तेनाग्निं वेष्टित्वा उदकाञ्जलिनाग्निं सिक्वेत् ॥ * ॥ * ॥

(१५) ॥ १ ॥ अथ पुष्करिणीप्रतिष्ठा अंगोः ॥ १ ॥

चतुरश्रचतुरः कोष्ठान् प्रमाथ्य एवं चतुर्द्वाराणि सम्पाद्य तृतीय सीमारेखां संस्थाप्य सर्वान् कोष्ठान् प्रमाथ्य तन्मध्ये अर्द्धदलपद्मं
निर्माय तद्वेष्टनात्कं रेखात्रयं कृत्वा अर्द्धदिशु अर्द्धचन्द्राकारेण षोडशारं चक्रं निर्माय तद्विषुत्तं कुर्यात् । एतत् सर्वं पञ्चवर्षरजसा
कुर्यात् । स्वर्गहोत्रविधिना अग्निं संस्थापयेत् । तद्वथा चतुर्हस्त प्रमाणं ह्यग्निलं कृत्वा दक्षिणं जानु भूमौ पातयित्वा उत्तराग्र-
कुशोपरि सव्यहस्तं बहिष्ठापनपर्यान्तं भूमौ निधाय दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठानामिकाभ्यां गृहीत्वा कुशमूलेन द्वादशाङ्गुलप्रमाणां प्राङ्मुखीं
पृथ्वीदेवताकां रेखामुलिख्य पीतवर्णां ध्यायेत् । तन्मूलतः प्रभृत्येकविंशत्यङ्गुलप्रमाणामुत्तराभिमुखीमग्निदेवताकां रेखामुलिख्य
लोहितवर्णां ध्यायेत् । ततः प्रथमरेखातः सप्तान्गुलान्तरितां प्रादेशप्रमाणां पूर्वाभिमुखीं प्रजापतिदेवताकां रेखामुलिख्य
कृष्णवर्णां ध्यायेत् । ततोऽपि सप्तान्गुलान्तरितां प्रादेशप्रमाणां पूर्वाभिमुखीमिन्द्रदेवताकां रेखामुलिख्य नीलवर्णां ध्यायेत् ।
ततोऽपि सप्तान्गुलान्तरितां प्रादेशप्रमाणां पूर्वाभिमुखीं सोमदेवताकां रेखामुलिख्य शुकुर्वर्णां ध्यायेत् । ततः क्रमेण रेखासूत्रं करं
गृहीत्वा ऎशान्यां दिशि अरत्त्रिमात्रान्तरिते दिशि ओं निरस्तुः परावसुरिति मन्त्रेण प्रक्षिपेत् । ततः पूर्वस्थापित जलेन
रेखाभ्यङ्गं कृत्वा मन्निधापिताग्नेर्जलदिक्कनं गृहीत्वा प्रजापतिर्ष्विष्टुपूछन्दोऽग्निर्देवता अग्निसंस्कारे विनियोगः । ओं
क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरं यमराज्यं गच्छतु रिप्रवाहः । अनेन दक्षिणस्यां दिशि प्रक्षिपेत् । ततः पुनरग्निं गृहीत्वा
प्रजापतिर्ष्विष्टुपूछन्दोऽग्निर्देवता अग्निहोत्रेण विनियोगः । ओं भूभुवः स्वरे । अनेनाग्निं द्वितीय रेखोपरि स्थापयेत् ।
ततो वामहस्तमुत्तोल्याङ्गुलिं बद्ध्वा पठेत् । अग्निस्तुरो जातवेदा देवेभ्यो हव्यं बहतु प्रजानन् । अग्ने त्वं वरुण

॥ मर्कटस्य कर्मपद्धतिः ॥ ० ॥

नामादीति नाम कृत्वा ततो घृताङ्गां समिधं शप्रमाणां तुक्षीमर्णो हत्वा धारामहितमुदकपात्रं गृहीत्वा अग्नेरुत्तरतः
प्रभृति दक्षिणावर्तेन दक्षिणदेशं गत्वा अरत्निमात्रांतरते इग्निदेशे पूर्वोत्तरेण वारिधारां दत्त्वा तदुपरि प्रागग्रान् कुशानां शीर्ष्य
पश्चिमाभिमुखोऽनुपविष्टो वामहस्तानामिकाङ्गुलीभ्यां आस्तीर्णकुशानां कुशपत्रमेकं गृहीत्वा पठेत् । प्रजापतिर्ष्विग्निर्ब्रह्मा
इग्निर्देवता तृणनिरसने विनियोगः । ॐ निरसः परावशुरिति दक्षिण पश्चिमकोणे क्षिपेत् । ततोऽप उपस्पृश्य दक्षिण
पादेन मव्यापादमवस्तुभ्य उभराभिमुखीभूय आस्तीर्णकुशान्भ्यक्त्य ब्रह्माणं गृहीत्वा प्रजापतिर्ष्विग्निर्ब्रह्मा इग्निर्देवता ब्रह्मो-
पवेशने विनियोगः । ॐ आवसोऽऽदने मीदामि । अनेन कुशादिरचितं ब्रह्माणं कुशोपरि पूर्वाग्रं स्थापयेत् । कुशादि
ब्रह्मपक्षे कर्त्तव्यं मीदामि इति क्रयात् । ब्रह्माणं ब्रह्मपक्षे तु ब्रह्मण एव मीदामि इति क्रयात् । ब्रह्माणं ब्रह्मपक्षे उभरामुखं
स्थापयेत् । तदुपरि कुशान् दत्त्वा अद्विरभ्यक्त्य कुशमैरर्चयेत् । ततस्तैर्नव पथा परारत्यासने पूर्वोत्तरेण पश्चिमाभिमुखोऽपविष्टः प्रजा-
पतिर्ष्विग्निर्ब्रह्मा इग्निर्देवता अयञ्ज्यैव वायुचननिमित्तं जपे विनियोगः । ॐ ईदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समुत्तमस्य
पांशुले । ॐ नमो विष्णवे इति वा जपेत् । ततः ग्रहवेद्यां लिखितास्तदलपद्ममध्ये वर्तुलं रक्तं सूर्यां । आग्नेव्यां
चन्द्रमर्कटचन्द्राकृतिं श्वेतं, दक्षिणस्यां त्रिकोणं रक्तं मङ्गलं, त्रैशान्यां पीतं धनुराकारं बुधं, उभरस्यां पद्माकारं बृहस्पतिं
पीतं, प्राच्यां चतुष्कोणं शुक्रं श्वेतं, प्रतीच्यां सर्पाकारं शनिं कृष्णं, नैर्ऋत्यां मकराकारं श्यामं राहुं, वायव्यां
धम्रान् खड्गाकारान् केतुन् विलिखावाहयेत् ॥ तत्र क्रमः । मध्ये क्षत्रियं काश्यापं रक्तं कालिङ्गं द्वादशाङ्गुलं पद्महस्तद्वयं

॥ अथ पुष्करिणीप्रतिष्ठा प्रयोगः ॥ • • •

रणाध्वस्त्यै नित्यं नमो नमः । इति मन्त्रेण स्थापनं पूजा बलिदानक्षोभक्रमेण । ॐ यमश्चात्पलपत्राभ्यां किरिटी दण्ड-
 ध्वक् सदा । धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ निरुत्तिष्ठ पुमान् यज्ञः सर्वरक्षोऽधिपो-
 महान् । खड्गहस्तो महासत्त्वस्त्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ वरुणो धवलो जिह्वः पुरुषो निम्नगाधिपः ।
 पाशहस्तो महाबाह्वस्त्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् ॥ ॐ वायुश्च सर्ववर्णोऽयं सर्वगन्धवहः शुभः । पुरुषो ध्वज-
 हस्तश्च तस्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ गौरो यस्तु पुमान् सौम्यः सर्वोऽधि समन्वितः । नक्षत्राधिपतिः
 सोमस्त्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ क्षीरानः पुरुषः शुक्रेण सर्वविद्याधिपो महान् । शूलहस्तो विरूपाक्ष-
 स्त्यै नित्यं नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ पद्मयोनिश्चतुर्भुजिर्हैमवामाः पितामहः । यज्ञाध्याक्श्चतुर्वक्त्रस्त्यै नित्यं
 नमो नमः । इत्यादि पूर्ववत् । ॐ योऽसौवनन्तुरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् पुष्पवद्धारयेन्मुक्तिं तस्यै नित्यं नमो नमः ।
 इत्यादि पूर्ववत् । मन्त्रे एतत् पर्याप्तं कृपेऽपि । ततो मण्डलमध्ये रजतनिर्मितं चतुरङ्गुलपरिमितं वरुणं संस्थाप्य
 ॐ प्रशान्तवदनं सौम्यं हिमकुन्देन्दुमग्निभम् । सर्वाभरणमयुक्तं सर्वलक्षणलक्षितम् । किरणैः शीतलैः सौम्यैः श्रौण्यन्तुमिव
 स्थितम् । ल्यवण्यायतधाराभिसुपर्णन्तुमिव प्रजाः । राजहंसममारूढं पाशव्याग्रकरं शुभम् । पुष्कराद्यैर्धनेः सर्वैः समन्तात् परि-
 वारितम् । गोर्ध्या कान्त्या चानुगतं नदीभिः परिवारितम् । नागैर्घानोर्गणैर्बुद्धं ब्रह्माण्डमिव चापरम् । सृष्टिसंहारकर्तारं
 नारायणमिवापरम् । इति ध्यात्वा अर्घ्यं संस्थाप्य तन्मोक्षोत्तममसि वरुणस्य स्तुतः सज्जनीश्वो वरुणस्य ऋतसदनमसि वरुणस्य

॥ १ ॥ अथ पुष्करिणीप्रतिष्ठा प्रयोगः ॥

यवान् वा सूर्पे निधाय नवाहति शेष प्राशनयोग्यान् त्रीहिनं यवान् वा संगृह्य ॐ वरुणाय त्वा जुक्तं निर्वपामि इति कांस्यपात्रेण चरुशाल्या वा उदूखले निर्वपेत् । तूष्णीं वारद्वयं । षडूर्केदिनास्तु निर्वपनात् पूर्व्वं वरुणाय त्वा जुक्तं गृह्णामि वरुणाय त्वा जुक्तं प्रोक्त्वामीति । ऋग्वेदिनास्तु निर्वपणप्रोक्त्वामीति विशेषः । विशेषस्तु रवोऽसर्गतत्वे अनुसन्धेयः । ततस्तदुदूखलमध्ये स्थापयेत् । ततो दक्षिणहस्तोपरिभावेन मुखलेनावहत्या सूर्पेण प्रस्फोटयेत् । इथमेव वारद्वयं कृत्वा त्रिः प्रक्षालयेत् । ततश्चरुशाल्यामुत्तराग्रं पवित्रं निक्षिप्य प्रक्षालितं तण्डुलं निधाय द्रुक्कं दत्त्वा श्लोकं श्लोकमुदकं दत्त्वा तन्मध्ये मेक्कणेन त्रिर्दामयित्वा तथा पचेत् यथान्तरुग्णा सम्यक् पाके भवति मण्डगालनं दाहश्च न भवति । सम्यक् पाके भूते मध्ये घृतस्रवः दत्त्वा जलद्रुल्लुकेन दृक्त्वा प्रागादिचिह्नितं कृत्वा अग्नेरुत्तरतः कुशोपरि स्थापयेत् । पुनर्मध्ये घृतस्रवः दद्यात् । ततो भूमिजपं कुर्यात् । दक्षिणहस्तोपरिभावेन व्यास्ताधोमुखो हस्तो भूमौ निधाय परमेष्ठीध्वजानुक्तपुच्छन्दोऽग्निर्देवता भूमिजपे विनियोगः । ॐ ईदं भूमिर्भजामहे ईदं भद्रं सुमङ्गलं परासपत्नान् बाधस्थान्येषां विन्दते धनं इति मरुज्जपेत् । ततो दक्षिणहस्तोपरि कुशान् गृहीत्वा अग्नेरुत्तरतः प्रभृति तृणादिकमनेन मन्त्रेण वारद्वयं दक्षिणावर्ते न शोधयेत् । कोऽस्य ध्वजगतीच्छन्दोऽग्निर्देवता पृथ्म्या षडहस्या षष्ठेहन्याग्निमारुते हस्ते परिसमूहने विनियोगः । ॐ ईमं श्लोममहते जातवेदसे रथमिव मन्त्रहेमा मनीषया भद्रा हि नः प्रमतिरन्य संसद्याग्ने मध्ये मारिषामा वयन्तुव । ॐ भ्रामेध्वं कृणुवासा हवींषि ते । चितयन्तुः पर्वणा पार्वणा वयं जैः प्रतरां साधया धियोऽग्ने मध्ये मारिषामा वयन्तुव । ॐ शकेम त्वा समिधु

माधया धियस्ते देवा हविरदन्त्याहृतं त्रयादितः ॥ १ ॥ त्रां ह्यश्वमाग्रे मध्ये मारिषांश्च वयन्तुव ॥ १ ॥
 पृथ्वीदि दिक्षु कुशत्रयेण अग्रेण मूलमाच्छादयन् वारत्रयमास्तरे ॥ १ ॥ दशदिक्षु स्वस्तिकान् दत्त्वा विंशतिकांतीकहोमः । तस्मात्
 कुशपत्रद्वयेन पवित्रं कृत्वा प्रजापतिर्ष्विः पवित्रे देवते पवित्रच्छेदने विनियोगः । ॐ पवित्रे ह्ये वैश्वयो ॥ प्रजा-
 पतिर्ष्विः पवित्रे देवते पवित्रमाज्जने विनियोगः ॐ विष्णोर्मनसा पूते हः । आज्यपात्रे उत्तराग्रं
 पवित्रं निधाय तत्र होमार्थं हृतं निष्कप्य तंपवित्रं अग्रे दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठानामिकाभ्यां मूले वामहस्ताङ्गुष्ठानामिकाभ्यां
 गृहीत्वा प्रजापतिर्ष्विर्गार्त्रीच्छन्द आज्यं देवता आज्योपवने विनियोगः । ॐ देवस्तु सवितोऽपुनात्वाच्छ्रेण पवित्रेण
 वसोः सूर्याश्च रश्मिभिः स्वाहा ॥ तुष्टीं वारद्वयम् । तं पवित्रमग्नौ क्षिपेत् । आज्यशोधनं श्रवशोधनम् । ७००
 उदकाञ्जलिषेकः । प्रजापतिर्ष्विरदितिर्देवता उदकाञ्जलिषेके विनियोगः । ॐ अदिते अनुमन्यश्च इत्याग्निदक्षिणे दद्यात् ।
 प्रजापतिर्ष्विरनुमतिर्देवता उदकाञ्जलिषेके विनियोगः । ॐ अनुमते अनुमन्यश्च । पश्चिमे जलं दद्यात् । प्रजापतिर्ष्विः
 सरस्वती देवता उदकाञ्जलिषेके विनियोगः । ॐ सरस्वत्यानुमन्यश्च । उत्तरे दद्यात् । प्रजापतिर्ष्विः सविता देवता अग्निपर्युक्त्येण
 विनियोगः । ॐ देव सवितः प्रभुवः यज्जं प्रभुव यज्जपतिं भगार दिव्यो गन्धर्वः केतपुः केतनः पुनातु वाचस्पतिर्वा-
 चनः सदतु । अनेनोदकाञ्जलिना दक्षिणावर्तेनाग्निं वेष्टयेत् ॥ दक्षिणजानुमुखाप्य उपर्यधः हितदक्षिणवाममुक्तिभ्यां फलपुष्पकु-
 शान् गृहीत्वा विरूपाक्षजपं कुर्यात् । ॐ तपश्च तेजश्च श्रद्धा च ह्रीश्च सत्यंक्रोधाश्च त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च त्रक् च

॥ १ ॥ सर्कसं कर्मपद्धतिः ॥ ० ॥

(१७) * ॥ अथ पूज्यविनीतिर्वा प्रयोगः * ॥

वाक् च मनश्च आत्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि वामवस्तु । परमेष्ठी ऋषि रुद्ररूपोऽग्निर्देवता विरूपाक्षरूपे विनि-
योगः । ॐ भूर्भुवः स्वरे । महान्तुमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोऽसि दन्ताङ्गिस्तु ते शय्यापर्णे गृहान्तुरीक्षे विमितं हिरण्यं
तद्देवानां हृदयान्ययन्मये कुन्नेहन्तुः सन्निहितानि तानि बलभृच्छ बलनाच्छ रक्ततोऽप्रमणी अनिमिषन्तुः सत्यं यत्ते द्वादश-
पुत्रास्ते त्वा मयंमरेण मयंमरे कामप्रेण यजेन्न याजयित्वा पुनर्ब्रह्मर्ष्यमुपयन्ति त्वं देवेषु ब्रह्मणोऽहम्भं मनुष्येषु ब्रह्मणो
वै ब्रह्मणमुपधावत्युपधावामि जपन्तुं मा मा प्रति जापीर्जुस्वन्तुं मा मा प्रति होमीः कुर्वन्तुं मा मा प्रति कार्वाङ्गां
प्रपद्ये त्वया प्रसूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यातां तन्मे मयद्भ्यातां तन्म उपपद्यातां समुद्रो मा विश्वव्याचा ब्रह्मानुजा-
नातु तूथो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः पुत्रोऽहनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मित्रावरुणोऽहनुजानातु तन्मे विरूपाक्षाय दन्ताङ्गये समु-
द्राय विश्वव्याचमे तूथार विश्वदेवसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय ब्रह्मणः पुत्राय नमः । ऐशान्यां कुशक्षेपः । फलपुष्पं
ब्रह्मणे दत्त्वा प्रकृतं कर्म कुर्यात् । महाव्याहृतिहोमं कृत्वा वरुणहोमं कुर्यात् । वारुणविधेर्वह्श्च गृहोक्त कर्मत्वेन समुद्रजे-
र्थादित्यादि । इमं मे वरुणेत्यन्तुं मन्त्रद्वादशकं ऋधेदपाठेन सर्कशाधिभिः समं पठितव्यां विशेषाभावात् । तत्र क्रमः । आज्येन
तु ॐ समुद्रजेर्थात् मलिनस्य मध्यात् पुमानानान्त्यनिमिषमाणाः इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवस्तु
स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ आपो देव्या उत वा अवन्ति खनित्रिया उत वा याः स्वयं याः शुचयः पावकान्ता आपो देवीरिह माम-
वस्तु स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ यामां राजा याति मध्ये सत्यान्ते अवपशन् जनानाम् मधुश्चूतः शुचयो याः पाव-

कास्ता आपो देवीरिह मामवस्तु स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ यान् राजा वरुणो यान् सोमो विश्वदेवा यान् सूर्याः मदन्ति ।
 वैश्वानरो यान् अग्निः प्रविशन्ता आपो देवीरिह मामवस्तु स्वाहा ॥ ४ ॥ इत्याज्याहृतिर्जुह्यात् । इदं वरुणायैति
 प्रतिवचनम् । देवतोद्देशः सामगेतरपरः । ततश्चरुहोमं कुर्यात् । तत्र क्रमः । मध्ये द्युतश्रवणं दत्त्वा जुह्वामपि दत्त्वा
 मेक्षणं मध्यभागात्करुमवदारं श्रेष्ठि निष्क्रियावदानस्थाने द्युतं दत्त्वा जुह्वश्चरो द्युतश्रवणं दद्यात् । एवं क्रमेण
 सर्वस्थालीपाकं गृहीत्वा जुह्यात् । ॐ तत्रा यामि ब्राह्मणा वन्द्यमानस्तदाशास्त्रे यजमानो हविर्भिः । अहेलमानो वरुणे हवो-
 ध्यवत शंसमान आयुः प्रमोषी स्वाहा ॥ ५ ॥ इदं वरुणाय इत्यादि देवतोद्देशः सामगेतरपरः । पुनस्तथैव स्थालीपाकं
 गृहीत्वा ॐ तदिदं नक्तं तदिवा मद्यामाहस्तदयं केतो माविच्छत । शुनःशेकार्यं मन्मद्गृहीतः सोऽह्मन् राजा वरुणो
 मुमोक्तु पाशान् स्वाहा ॥ २ । ६ ॥ ॐ शुनःशेफो हन्मद् गृहीतस्त्रिषादित्यां ऋपदेवु वद्मः । अर्बेरं राजावरुणं मन्मज्याद्-
 विद्यां अदक्को विमुमोक्तु पाशान् स्वाहा ॥ ३ । ७ ॥ पुनर्गृहीता ॐ अबतेह हेलो वरुणं मनोभिरवयैज्जस्तुभिर्रीरीमहे ।
 हविर्भिः ऋयन्नमभ्यमसुरः प्रचेता राजन्नेनांसि म्निधतः क्रतानि स्वाहा ॥ ४ । ८ ॥ पुनर्गृहीत्वा ॐ उद्भुतमं वरुणपाशमन्मदवा-
 धमं विमध्यमं श्रथार अथादित्य व्रते वयं तवानागमो इदितये स्तमः स्वाहा ॥ ५ । ९ ॥ पुनःस्थालीपाकेन ॐ तन्नोऽग्ने
 वरुणश्च विद्वान् देवश्च हेलो हवयानि सीताः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वान् देवांसि प्रमुमुक्षाम् स्वाहा ॥ ६ ॥
 पुनःस्थालीपाकेन ॐ स त्वं नोऽग्ने वमो भवोति नेदिष्ठो अम्हा उषमो व्युष्टो अवयक्नणो वरुणं रराणो त्रीहि मुलीकं

वाक् च मनश्च आत्मा च ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि वामवस्तु । परमेष्ठी ऋषि रुद्ररूपोऽग्निर्देवता विरूपाक्षरूपे विनि-
योगः । ॐ भूर्भुवः स्वरे । महान्तुमात्मानं प्रपद्ये विरूपाक्षोऽसि दन्ताङ्गिस्तु ते शय्यापर्णे गृहान्तुरीक्षे विमितं हिरण्यं
तदेवानां हृदयान्ययथाये कुन्तेऽन्तः सन्निहितानि तानि बलभृच्छ बलमाच्छ रक्ततोऽप्रमणी अनिमिषन्तं सत्यं यत्ते द्वादश-
पुत्रास्तु त्वा सम्यंसरेण सम्यंसरे कामप्रेण यजेन्न याजयित्वा पुनर्ब्रह्मर्ष्यामुपरन्ति त्वं देवेषु ब्राह्मणोऽस्यहं मनुष्येषु ब्राह्मणे
वै ब्राह्मणमुपधावत्युपधावामि जपन्तुं मा मा प्रति जापीर्जुस्वन्तुं मा मा प्रति होमीः कुर्वन्तुं मा मा प्रति कार्वाङ्मा
प्रपद्ये त्वरा प्रसृत ईदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यातां तन्मे सम्यङ्क्यातां तन्मे उपपद्यातां समुद्रो मा विश्वव्याचा ब्रह्मानुजा-
नातु तूथो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः पुत्रोऽनुजानातु श्वात्रो मा प्रचेता मित्रावरुणोऽनुजानातु तन्मे विरूपाक्षाय दन्ताङ्गये समु-
द्राय विश्वव्याचसे तूथार विश्वदेवसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय ब्रह्मणः पुत्राय नमः । ऐशान्यां कुशकेपः । फलपुष्पं
ब्रह्मणे दत्त्वा प्रकृतं कर्म कुर्यात् । महाव्याहृतिहोमं कृत्वा वरुणहोमं कुर्यात् । वारुणविधेर्वह्वृच गृहोक्त कर्मत्वेन समुद्रजे-
ष्ठादित्यादि । इमं मे वरुणेत्यन्तुं मन्त्रद्वादशकं ऋग्वेदपाठेन सर्कशाधिभिः समं पठित्वा विशेषाभावात् । तत्र क्रमः । आज्येन
तु ॐ समुद्रजेष्ठां मलिलं मध्यां पुमानानान्त्यनिमिषमाणाः इन्द्रो या वज्री वृषभो रराद ता आपो देवीरिह मामवस्तु
स्वाहा ॥ १ ॥ ॐ आपो देव्या उत वा अवन्ति खनिद्रिया उत वा याः स्वयं याः शुचयः पावकान्ता आपो देवीरिह माम-
वस्तु स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ यामां राजा याति मध्ये सत्यान्ते अवपश्यन् जनानाम् मधुश्चतः शुचयो याः पाव-

लोकपालान् प्रत्येकं हत्वा प्रत्येकं देवता उदकाञ्जलिमेकं कुर्यात् । प्रजापतिर्धृषिः सविता देवता अग्निपर्याङ्गे
 विनियोगः । ॐ देव सवितः प्रशुव यज्ज्त्वं ॐ प्रशुव तमपतिं भगार दिवो गन्धर्वः केतपुः केतनुः पुनातु वाचस्पतिर्वाचरुः
 सदतु । अनेन दक्षिणवर्तेनाग्निं वेष्टयेत् । ततो दक्षिणस्यां प्रजापतिर्धृषिरदितिर्देवता उदकाञ्जलिमेकं विनियोगः । ॐ
 अदिते अन्नमंश्वाः । ततः पश्चिमे प्रजापतिर्धृषिरनुमतिर्देवता उदकाञ्जलिमेकं विनियोगः । ॐ अनुमते अन्नमंश्वा ।
 ततः उत्तरे प्रजापतिर्धृषिः सरस्वती देवता उदकाञ्जलिमेकं विनियोगः । ॐ सरस्वत्यान्नमंश्वा । तत उत्तानहस्तद्वयेन कति-
 पयान् सुरगकुशान् गृहीत्वा प्रजापतिर्धृषिर्वायो देवता दर्भजूटिका होमे विनियोगः । ॐ अक्तं रिहाना वास्तु वरः । अनेन
 मूलमध्यानि स्रुतेनाभ्यनक्ति वारत्रयं यन्नश्च पठित्वात् । तान् दर्भानद्विरभ्युक्त्य प्रजापतिर्धृषिरनुष्टुप्छन्दो रुद्रो देवता दर्भ-
 जूटिका होमे विनियोगः । ॐ यः पशूनामधिपती रुद्रस्तुन्त्रिचरो रवा । पशूनमन्माकं मा हिंस्रीरेतदस्तु हतं तव स्वाहा ।
 इत्यग्नौ क्षिपेत् । अग्रे त्वं स्रुडनामासीति नाम कृत्वावाह पृजयेत् । ततः प्रजापतिर्धृषिर्किराट्छन्दो ईन्द्रो देवता यश-
 क्षामश्च यजनियप्रयोगे विनियोगः । ॐ पूर्णहोमं यशसे जुहोमि योश्मै जुहोति वरमस्मै ददाति वरं वने यशसा भामि
 लोके स्वाहा । इति पूर्णहोमं कृत्वा पूर्णपात्रं ब्रह्मणे दद्यात् । यजुर्केदी तु अग्निपश्चिमे उपविश्य बर्हिषश्चतुर्भागमादार
 आग्नेरादीशान्तुं ब्रह्मणोऽग्निं पर्यान्तुं नैर्थात्यां वारव्यान्तुं अग्निं तः प्रनीतापर्यान्तुं परिसुरणं कुर्यात् । पूर्वोक्तक्रमेणाज्योत्
 पवनान्तुं कृत्वा अवेक्ष्य सत्यपद्रव्ये तन्निवसनम् । ततः पूर्ववत् प्रोक्ष्य उत्पवनम् । उपयमनकुशान् वामहस्तेन गृहीत्वा

सुताङ्गं नमिधं तृतीयं ह्यत्रा किपेत् । ततः प्रोक्त्यागुदकेनाग्निं पर्युक्त्य पवित्रं प्रणीतापात्रे धारयेत् । पातित दक्षिणजानुः
 ब्राह्मणेऽथारकाज्याहृतिचतुर्कयं संश्रव धारणपूर्वकं जुहुरात् । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति मनसा । ॐ इन्द्राय स्वाहा
 इदमिन्द्राय । ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये । ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय । ततः पाद्यादिभिः साहसमानमग्निं पिङ्गद्रक्षश्रित्यादि
 पुराणीयं ध्यात्यावाह संपूज्य अथारकं संश्रवः विना पूर्ववद्वरण होमं कृत्वा ब्राह्मणेऽथारकं संश्रवसहितं जुहुरात् । ॐ तः स्वाहा
 इदमग्नये । ॐ भुवः स्वाहा इदं वारवे । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय । ॐ भुभुवश्च स्वाहा इदमग्निवायुसूर्योऽभ्यः । ततः
 प्रायश्चित्तहोमं कुर्यात् । ॐ अद्येत्यादि जलाशयोऽसर्गाद्गीभूत होमकर्म्मणि षड्विंशत्यं यातं तदोष प्रशमनाय त्वनोऽग्ने
 इत्यादि पक्वभिर्मन्त्रैर्होममहं करिष्ये इति संकल्प्य विध्वन्निमन्त्र्य ॐ त्वनोऽग्ने इत्यादि पक्वाहृतीजुहुरात् । ॐ अग्नये
 द्विक्रिकृते स्वाहा इदमग्नये द्विक्रिकृते । तत आज्येन ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये इति मनसा । ततः संश्रवः
 प्राण्यत्राराचम्य ततो षडूर्वेदी अपि कुशतिलजलान्यादाय ॐ अद्येत्यादि पुष्करिणी जलाशयोऽसर्गाद्गीभूत होमकर्म्मणि कृतै-
 तं ब्रह्मकर्म्मप्रतिष्ठार्थं यथानाम गोत्राय ब्राह्मणे दक्षिणां भुभुवश्च ददे इति दद्यात् । स्वस्तीति प्रतिवचनम् । ॐकारमुच्च-
 रन् प्राञ्जो द्रविणं शक्तुमोदनम् । गृहीयादक्षिणे हस्ते तदन्ते स्थिति क्रीडयेदित्यादित्यपुराणीयं । षडूर्वेदिनास्तु ततः
 प्रणीताराः पवित्रे गृहीत्वा ॐ सुमित्रिया न आपः ॐ षड्यः सन्तु । दुर्धित्रियास्तु सन्तु यो इमान् द्वेष्टि षड् वयं दिश्व
 इतैशान्यां बुद्ध्या करणम् । ततस्तुराक्रमेण आप्यं सुतेनाभिधार्य ॐ देवा गातु मितो गातु मित्वा गातु मितः । वन-

ष्पते ईमं देवस्य वातेधा स्वाहा इति जुह्यात् । मृदनामानग्निं संपूज्य फलपुष्पमहितं यजमानोऽथवा रक्तमहितो
 षुकराज्येन सामगः पूर्णहोमं यशसे जुहोमि । यजुर्केदी ऽं मूर्धानं दिवोऽहरतिं पृथिव्या वैश्वानरं मृदं आज्ञातमग्निं कविं
 मन्त्राजमतिथिं जमानामसन्नाः पात्रं जनयन्तु देवाः स्वाहा इति पूर्णाहतिमुख्यं दद्यात् । मूर्धानं दिव इति मन्त्रेण संश्रवेण
 च धारया दद्यात् उथाय पूर्णं वै नोपविश्या कदाचनेति अग्निपुराणवचनात् । उभयं वेदि तु दुष्केन पृथिवीं शीतलां कृत्वा
 श्रवेण भस्मान्नीयं ऽं कश्यपस्य त्रायसुवमित्यादि मन्त्रक्रमेण तिलकानि दद्यात् । उभयवेदी साधारणं कर्म कुर्यात् । तदवस्था
 पूर्ववत् स्वस्ति वाचरित्वा आचार्यः शान्तिकलममादाय ऽं उतिष्ठ ब्राह्मणस्पते देवा यजन्तुस्तमहे उपप्रयान्तु मरुतः मृदानव ईन्द्र
 प्राशुर्भवाश्च इति मन्त्रेण कलममुखाप्यं कलमजलेन पक्षपल्लवमादाय आचार्यो यजमानमभिषिक्तेत् । ऽं देवास्तुमभिषिक्तु
 त्यादि मन्त्रैः । अत्र क्षीरिबुक्कनिर्मितं त्रिसंशुद्धल्लोच्छ्रायं यजमानप्रमाणं वा यूपं पुष्करिण्यामीशानकोणं नीत्वा तत्र तु ऽं
 देवस्य त्रिसंबितुः प्रसवेऽग्निर्वाह्यं पुष्को हस्ताभ्यां हस्तमाददे इति यूपखातमभिमन्त्र्य यूपतृतीयभागं खातं नयेत् । ततः
 खातमवटारुतिमाज्येन आहतीर्ष्यं जुह्यात् । ऽं अच्युताय भौमाय स्वाहा ईदमच्युताय भौमाय । अत्ररीक्षभौमाय स्वाहा ईद-
 मन्तरीक्षभौमाय । ततस्तत्रैव खाते पक्षरत्नलाजक्षीरदक्षिणक्षुण्डमधुपिक्तकादीनि क्षिपेत् । ऽं वनस्पते विडुक्षो हि तुर्याम्
 मथा प्रतरणः सुवीरो गोभिः मरुद्वोऽसि वीड्यस्व आस्ता तेजयतु येष्वग्निं अनेन मन्त्रेण यूपमभिमन्त्रयेत् । ततोऽहर-
 मूर्धानं दिवोऽहरतिं पृथिव्या वैश्वानरं मृदं आज्ञातमग्निं कविं मन्त्राजमतिथिं जमानामसन्नाः पात्रं जनयन्तु देवाः स्वाहा इति
 पूर्णाहतिमुख्यं दद्यात् । मूर्धानं दिव इति मन्त्रेण संश्रवेण च धारया दद्यात् उथाय पूर्णं वै नोपविश्या कदाचनेति अग्निपुराणवचनात् ।

संभवन्त्यातो तेषामभिगूर्तिर इवतु । इत्यनेन अत्र खाते जलाशयसमूहे कृत्वा ॐ शिरो भव विदुः आशुर्भव बाह्वर्कन्
 पृथुर्भव सुशस्त्रमग्ने पुरीषवाहन इति मन्त्रेणारोपयेत् । ॐ गायत्रेण त्वा छन्दसा मन्त्रामि त्रैस्तुभेन त्वा छन्दसा मन्त्रामि जाग-
 तेन त्वा छन्दसा मन्त्रामि इति यूपमालोकयेत् । ततो यजमान एतत् पादयत् ॐ यूपार नमः इत्यादिना पूजयित्वा प्रदक्षिणी-
 कृत्य नमस्कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखो यजमानो लाम्बूलन्यास्तुहस्तां मालङ्कारां धेनुं वरुणदिशि जले अवतारयेत् । तत्र मन्त्रः
 क्रमश्च । ॐ इदं नलिलं पवित्रं कुरुषु शुद्धः पृतोऽयतः सप्तु नितां तारयन्ती सर्वतीर्थाभिषिक्तं लोकालोकं त्रते
 तीर्यते च । ततः स्वर्गहोतृविधिना सतिल पुच्छादकेन वाट्पुरुषिक तर्पणं कुर्यात् । ॐ गताश्चात्रागमिष्यन्ति ये कुले मम
 बान्धवाः । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मया दत्तजलेन वै । इत्यनेन तर्पयेत् । ॐ मुष्कामि त्वा इविषा जीवनाय कं समञ्जायत
 यन्ना दूतराजयन्नां ग्राहि जग्राह यदि वै तदेनं ईन्द्राग्नी प्रमुमोक्तुमेनम् । इति मन्त्रेण धेनुं मुक्तेत् । पुच्छाग्ने स्वयं
 लग्नो यजमान आचार्येणान्तरं उर्धीर्य ॐ आपोऽस्मान्मातरः शुद्धयन्तु स्वतेन नो स्वतपुः पुनस्तु विश्वं हि विप्रं प्रवहन्ति
 देवीरुदितान्द्र्याः शुचिरा पृतयेमि । ईत्येषान्यां दिशुस्थापयेत् । ततः ॐ सुषवना भगवती हि भूया अथोवर भवन्तः श्यामः ।
 अन्नि तृणमग्ने तिष्ठेदानीं पिव शुद्धमुदकमाचरन्ती । इति मन्त्रेण गां ज्ञयात् । सा यदि हिं करोति तदा ॐ हिं कृणुती
 वसुपत्नी वसुनां वत्समिच्छन्ती मनसाभ्यागात् दहामानुद्यात् पाया आग्नेयं सा वर्द्धतां महते मोभागाय । इति मन्त्रं उप-
 विश्य जपेत् । तामाचार्याय दद्यात् । ततः ॐ इति भूषितां गां जलाशयसमीपे उपविश्य कुशतिलजलान्यादाय ॐ अद्वे-

॥ अथ पुष्करिणीप्रतिष्ठा प्रयोगः ॥ * ॥
॥ ० ॥
(११)

ॐ अमुक नाग इहागच्छ इहागच्छेत्यावाह गङ्गादिना पूजयेत् । अनेन नागेनास्य जलाशयस्य रक्षा कर्तव्या इति ब्राह्मणान्
श्रावयेत् । ततो द्वादश पञ्चदश विंशत्येकविंशतान्यतम कनिष्ठाङ्गुल्यावच्छिन्न हस्तप्रमाणां यस्मिं स्थापयेत् । ॐ गान्धारेति
गङ्गां दत्त्वा ॐ उद्रं कर्णभिः शृणुयाम देवा उद्रं पश्चोमाङ्किभिर्ब्रजताः । शिरैररजैस्तुक्त्वांसं तनुभिर्वसेमहि देवहितं यजेयुः ।
इति मन्त्रेण हरिद्रातैलेनाभ्यास्य ॐ काष्ठां काष्ठां प्ररोहन्ती पुरुषः पुरुषः परि एवा नो दुर्के प्रतनु सहस्रेण शतेन
च । दुर्करा स्थापयेत् । ॐ द्रुपदादिव इति मन्त्रेण सप्तयज्ञिकया स्थापयेत् । ॐ मधुवाता इत्यनेन पञ्चाशतेन । ॐ वाः
फलनीति फलोदकेन ॐ शुवा सुवासः परिवीत आगां स उदश्रेयान् भवति जायमानः । तस्मीवासः कवर उन्नयन्ति साधेय
मनसा देवयन्तुः । इति मन्त्रेण क्षुद्रघण्टिकायुतां पताकां यस्यां बध्नीयात् । ॐ यैक्ये नम इति पाद्यादिना पूजयेत् ।
ततः पुष्पाद्यलङ्कृतां यस्मिं कन्दरमयीपं नयेत् । ततो गुरुः शङ्खादिश्वनैः राजतप्रतिमां ॐ उद्विष्ट ब्रह्मणस्पते
देवयन्तुस्तमहे उपप्रयास्तु मारुतः सुदानव इन्द्र प्राशुर्भवाणच इत्यनेनोवाप्य प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा ॐ आपो हिष्ठादिमन्त्रत्रयेण
ॐ वरुणश्चातुस्तनमसि इति मन्त्रेण च जलाशयमध्ये क्षिपेत् । ततस्तत्रैव खाते शनैः गोमयदधिमधुकुशमहानदीजलपङ्कजानि
ॐ ये वामी रोचने दिवो ये वा सूर्यास्य रश्मिषु । तेषाम्पसु दमस्तुतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमो नम इति क्षिपेत् । ॐ
प्रबं प्रवेण मनसा वाचा सोममवनयामि । अथो न इन्द्र इडिषो सपत्नाः सुमनस्करं । इति यस्मिन्निमन्त्र्य ॐ यूपस्रका उत
ये यूपवाहाश्चमालं येऽश्वयूपार तक्षति । ये चार्कवते ये चार्कवते पचनं संभवन्त्यतो तेषामभिगूर्तिर्न ईषतु । इति मन्त्रेण

जलमध्ये आरोपयेत् । तत आरोपरुत्तिज... पृजयेत् । यस्मिपूर्वस्थां ॐ ह्रीं ईहागच्छेत्यावाह स्थापयित्वा ॐ त्रिंये नम
इत्यादिना पृजयेत् । तथैवाग्नेयां श्रियं दक्षिणस्थां शचीं नैर्ऋत्यां मेधां पश्चिमायां श्रद्धां वायव्यां विद्यां उत्तरस्यां
लक्ष्मीं ऐशान्यां स्वस्वती अथो विद्यां उर्ले लक्ष्मीं पाद्यादिभिः पृजयेत् । ततोऽग्निप्रतीत्यर्थं हागोऽसर्गः । अग्निं प्रद-
क्षिणीकृत्य सूर्यादि द्वात्रिंशद्देवताः पृजयेत् । ततः आचार्यो वरुणं क्रमश्चेति विसृज्य पुष्पाञ्जलिमादाय ॐ यास्तु देवगणाः
सर्वे पूजामादाय याञ्जिकां । ईष्टकामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च । इति पुष्पाञ्जलिं भूमौ क्षिपेत् । तत आचार्यो षड्भ्यः
पात्रावस्थित दुग्धधारया अनवच्छिन्नया जलाशये ॐ आपो हिंसेति ऋक्त्रयेण प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् । ततो होत्रादीनां
दक्षिणा । अच्छिद्रावधारणं कृत्वा मणुपाद्यपकरणं शुरवे दद्यात् । ब्राह्मणान् दुग्धादीनि पाययेत् ॥ * ॥ * ॥

॥ * ॥ श्रीहरिहर भट्टाचार्याञ्ज श्रीरघुनन्दनभट्टाचार्यविरचितो जलाशयोऽसर्गविधिः समाप्तः ॥ * ॥

॥ अथ कुपोऽसर्ग प्रयोगः ॥

ॐ नमो गणेशाय । अथ कुपोऽसर्गप्रयोगः ॥ शुभलग्ने षडमानः सर्वौषधिजलेन स्नातः कृतनित्यक्रिय आचास्तो
जलाशयस्य पश्चिमां दिशमाश्रित्य नारायणं स्मृत्वा ॐ तं सदित्युक्त्वा प्राङ्मुखस्तात्रपात्रं जलान्यादाय ॐ अद्येत्यादि प्रत्येक-
जलविन्दुसंख्यक शतवर्षावच्छिन्न स्वर्गप्राप्तिकामः क्लीबिष्णुप्रीतिकामो वा कुपजलाशयोऽसर्गमहं करिष्ये । इति संकल्प्य त्रैशान्यां
तज्जलं क्षिपेत् । ॐ वेतालाश्च पिशाचाश्च राक्षसाश्च सरसीमृपाः । अपसर्पस्तु ते सर्वे ये चान्ये विद्वकारकाः ॥ विनायका
विघ्नकरा महोग्रा यज्जद्विषो ये पिशिताशनाश्च । सिद्धार्थकैर्ब्रह्मसमानकल्पैर्मया निरस्ता विदिशं प्रयास्तु । इत्येताभ्यां श्वेत-
सर्पविष्णुपैर्विघ्नकरानपसारयेत् । यदि तद्दिने वास्तुयागः क्रियते तदा उभयनिमित्तक षोडशमातृकापूजावसोर्धारादानायुवा-
सूक्तजपाद्यदयिक श्राद्धानि कुर्यात् । यदि जलाशयोऽसर्गमात्रं तदा न वास्तुयागोल्लेखः । इदानीं वास्तुयागमण्डलकरणाशक्तेः
वास्तुदेवता यथाशक्ति गन्धादिभिः शालग्रामे घटं जले वा पूजयेत् । एष गन्ध ॐ ईशानाय नमः । एवं पञ्चन्यादिभ्यः ।
ततः षडमानो बन्धादिना ब्रह्मणान् परितोष्य उभरामुखनुपवेश्य ॐ अग्निं कुपजलाशयोऽसर्गकर्षणि पुण्याहं भवन्तो ब्रह्मन्तु ।
एवं स्वस्तिं खद्विष्णुवाचयित्वा । स्त्रीकर्तुके निरौकारः पाठ इति विशेषः । स्वयं करणाशक्ते गुरुं वृणुयात् । ततो गवां
शोधयित्वा यागस्थानमभिषिक्तेत् । ततः स्वगृहोक्तविधिनाग्निं संस्थाप्य ब्रह्मस्थापनान्तं कर्म कृत्वा अग्नेः पश्चिमां दिशि
प्रागग्र्यास्तकुशोपरि चरुद्रव्यानि स्थापयित्वा उक्तक्रमेण चरुं कृत्वा प्रागादिचिह्नितं कृत्वा अग्नेरुत्तरतः कुशोपरि स्थापयित्वा
पुनर्मध्ये घृतश्रवणं दद्यात् ॥ ततः स्वशाखादिभिः आज्यभागान्तं कृत्वा अग्ने त्वं वरुणनामासीति नाम कृत्वावाह गन्धादिना

॥ ० ॥ सर्वगं कर्म पद्धतिः ॥ ० ॥

संपूज्य वरुणहोमं कुर्यात् । तत्र क्रमः । उँ समुद्रज्येष्ठेति । उँ या आपो देव्या इति । उँ यासां राजेति ।
 उँ यासु राजेति जुह्यात् । ततश्चरु होमं पूर्वोक्तविधिना समाप्य प्रारश्चित्त होमार उदीचात् कर्म समाप्य कुपजलाशयोत्-
 सर्गं कुर्यात् । यथा मङ्गलादिध्वनौ प्रवर्तमाने कुणतिलजलान्यादाय उँ तन्मदित्युच्चार्य मुख्याच्छ्रेण उँ अदोत्यादि अमुक गोत्रः
 श्रीअमुक देवशर्मा प्रत्येक जलबिन्दु समसंख्यक शतवर्षावच्छिन्न सर्गप्राप्तिकामः श्रीविष्णु प्रीतिकामो वा एतत् कुपजलाशयं वरुण-
 दैवतं सर्वभूतेभ्योऽहमुत्सृजे । इति जलाशयं निरौक्त्य उत्सृजेत् । उँ देव पितृमनुष्याः प्रीयन्ताम् । उँ सर्वभूतेभ्य
 उत्सृष्टं मरैतज्जलमूर्जितम् । रमन्तां सर्वभूतानि स्नानपानावगाहनैः ॥ इति रघुनाथलिखितं वचनद्वयं पठित्वा उँ अदो-
 त्यादि कर्तैतत् कुपजलाशयोत्सर्गकर्मणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणामेतत् सुवर्णं वह्निदैवतं यथामन्त्रवेत्यादि । उँ स्वस्ति इति प्रति-
 वचनम् । उँ आपो हिष्ठेति तिसृभिः पङ्गव्यां जलाशये क्षिपेत् । ततः स आचार्यो यजमानः पात्रं ह्नीर धारया अनव-
 च्छिन्नरा जलाशयं उँ आपो हिष्ठेति ऋक्त्रयेण प्रदक्षिणं कुर्यात् । ततोऽच्छिद्रावधारणं शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो
 विंशानुनभोज्यादि दद्यात् दक्षिणा च शक्तितः ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

७१२

॥ * ॥ इति श्रीबन्याघटीय हरिहर भट्टाचार्याञ्ज श्रीरघुनन्दन भट्टाचार्य विरचितं कुपोत्सर्गतद्वयं समाप्तम् ॥ * ॥

॥ * ॥ तुलापुरुष महादान प्रयोगः ॥ * ॥

ॐ नमो गणेशाय । अथ तुलापुरुष महादानप्रयोगः ॥ * ॥ तत्र पूर्वदिने कौरादिकं विधाय इविव्याशी तत्रपरदिने कृतनित्यक्रियो यजमानः अधिवामादि परदिनपूजान्तुर्कर्मकरणाय गुरुवरणं कृत्वा उपवामं कुर्यात् । गुरुराचार्यः सायं समये अधिवामं सकृत्पुं कृत्वा विष्णुप्रतिमां संपूज्य तत्र अधिवामं कुर्यात् । एवं तुलायाः पूजनमधिवामं कुर्यात् । गुरुरप्युपवसेत् । ततः परदिने प्रकृतपद्धत्यां कर्म कुर्यात् । तत्र तुलाकार्थमानम् । सुस्तद्वयं दैर्घ्ये सप्तहस्तं षडहस्तं वा द्वादशाङ्गुलविस्तारं तयोः खननं हस्तद्वयं । ततो द्वादशाङ्गुलं तान्त्रा चतुरङ्गुलं रङ्गं कुर्यात् । सुस्तयोरुपरिहित कार्थमानम् । चतुरङ्गुलाधिकपञ्चहस्तं सुस्तयोरर्ध्यास्थितं चतुर्हस्तं प्रत्येकं प्रविष्टं द्वादशाङ्गुलं बहिःस्थिताङ्गुलद्वयमिति तुलाधारणकार्थमानम् । अथ तुलादण्डमानम् । चतुर्हस्तं चतुरङ्गुलमग्रं तान्त्रा लोहशृङ्खला देया । विस्तारमपि चतुरङ्गुलम् । तदुपरि चतुर्हस्तं दैर्घ्यं चतुरङ्गुलविस्तारं कार्थमेकं देयमिति । ततो मण्डपमधावेद्यां मध्यहलं ज्ञात्वा मण्डलं पञ्चवर्णरजोभिः कार्यात् । तद्वधः पीतेन रजसा कर्णिकामण्डलं चतुरङ्गुलं । ततः सितेन रजसा अष्टाङ्गुलं केशरमण्डलं तन्मध्ये किञ्चिद्रक्तं देयं । तथैव पीतेन रजसा अष्टाङ्गुलं मण्डलाकारं । ततो द्वादशाङ्गुलपरिमाणं रक्तेन रजसा दलाग्रमण्डलम् । तद्वहिकिंशत्यङ्गुलं पञ्चवर्णरजसा बहिर्मण्डलं । बहिर्मण्डलादधो बधोरुर्ध्वं चन्द्रान् गुरुरजसा कुर्यात् । ततोऽपि कुरुरजो दर्शयेत् । ततः प्रकृतप्रयोगः । तत्रादौ मण्डपकरणं सकलैकवाक्येण मण्डपस्य विस्तारे विंशतिहस्तं अष्टादशहस्तं षोडशहस्तं चतुर्दशहस्तं द्वादशहस्तं दशहस्तं वा षट्परिमाणेन कल्पयेत् । विकल्पेन विधीयन्ते इति व्यवस्था । वेदीतु मण्डपमध्ये सर्वत्र

ॐ नमो गणेशाय । अथ तुलापूरुष महादानप्रयोगः ॥ * ॥ तत्र पूर्वदिने क्लौरादिकं विधाय हविष्याशी तत्र परदिने कृतनित्याक्रियो यजमानः अधिवासान्दि परदिनपूजास्तु कर्मकरणाय गुरुवरणं कृत्वा उपवासं कुर्यात् । गुरुराचार्यः सारं समये अधिवासं सङ्कल्पं कृत्वा विष्णुप्रतिमां संपूज्य तस्या अधिवासं कुर्यात् । एवं तुलायाः पूजनमधिवासं कुर्यात् । गुरुरप्युप-
 वसेत् । ततः परदिने प्रकृतपद्मद्वयं कर्म कुर्यात् । तत्र तुलाकार्त्तमानम् । सुस्तद्वयं दैर्घ्ये सप्तहस्तं षड्हस्तं वा द्वाद-
 शाङ्गुलविस्तारं तयोः खननं हस्तद्वयं । ततो द्वादशाङ्गुलं तान्त्रा चतुरङ्गुलं रङ्गं कुर्यात् । सुस्तयोरुपरिहित कार्त्तमानम् ।
 चतुरङ्गुलाधिकपञ्चहस्तं सुस्तयोरुपरिहितं चतुर्हस्तं प्रत्येकं प्रविष्टं द्वादशाङ्गुलं बहिःस्थिताङ्गुलद्वयमिति तुलाधारणकार्त्तमानम् ।
 अथ तुलादण्डमानम् । चतुर्हस्तं चतुरङ्गुलमग्रं तान्त्रा लोहशृङ्खला देया । विस्तारमपि चतुरङ्गुलम् । तदुपरि चतुर्हस्तं दैर्घ्यं
 चतुरङ्गुलविस्तारं कार्त्तमेकं देयमिति । ततो मण्डपमध्ये वेद्यां मध्यस्थं ज्ञात्वा मण्डलं पञ्चवर्णरजोभिः कार्यात् । तद्वथ,
 पीतेन रजसा कर्निकामण्डलं चतुरङ्गुलं । ततः सितेन रजसा अष्टाङ्गुलं केशरमण्डलं तन्मध्ये किञ्चिद्रक्तं देयं । तथैव
 पीतेन रजसा अष्टाङ्गुलं मण्डलाकारं । ततो द्वादशाङ्गुलपरिमाणं रक्तेन रजसा दलाग्रमण्डलम् । तद्वहिर्विंशत्यङ्गुलं पञ्च
 वर्णरजसा बहिर्मण्डलं । बहिर्मण्डलादधो ह्यधोमुखार्द्धचन्द्रान् गुरुरजसा कुर्यात् । ततोऽपि कृष्णरजो दर्शयेत् । ततः प्रकृत
 प्रयोगः । तत्रादौ मण्डपकरणं सकलैकवाक्येण मण्डपस्य विस्तारे विंशतिहस्तं अष्टादशहस्तं षोडशहस्तं चतुर्दशहस्तं
 द्वादशहस्तं दशहस्तं वा षट्परिमाणेन कल्पयेत् । कल्पयेत् । विकल्पेन विधीयन्ते इति व्यवस्था । वेदीतु मण्डपमध्ये सर्वत्र

॥ तुलापुक्व महादान प्रयोगः ॥

तेजोऽसीति स्रुतं, देवश्रुतेति कुशोदकम् । ॐ गायत्रेण त्वा ह्रन्दसा मन्त्रामि ॐ जागतेन त्वा ह्रन्दसा मन्त्रामि ॐ त्रैकुण्डेन त्वा
ह्रन्दसा मन्त्रामि । ॐ भुभुवः स्वैश्वर्ये इत्येकत्रीकरणम् । सामगानां यथा गायत्र्या गोमूत्रम् । ॐ गावश्चिन्वा समश्ववः सजातेन
मरुतः सवाक्ववः रिहते ककुभो मिथः । इति गोमयम् । ॐ गवेषुणे यथापुरा अश्वयोःथरथरा वरिष्याम होगां इति
द्रुधम् । दधिक्राव इति दधि । स्रुतवतीति स्रुतम् । ॐ षोणे इति कुशोदकम् । गायत्र्या एकिकरणम् । ततः पङ्गव्येन ॐ वेद्या-
ॐ विनियका विष्णुकरा महोग्रा यज्जद्विषो ये पिशिताशनाश्च । सिद्धार्थकैर्ब्रह्मसमानकर्त्तव्यैः निरस्ता विदिशं प्रयास्तु ॥
इति मन्त्राभ्यां श्वेतसर्वपान् विकीर्य विष्णुकारानुत्सारयेत् । तत ईशानवेद्यां गणेशादीन् नवग्रहादीन् यवपुञ्जे तडुलपुञ्जे
शालग्रामे वा पूजयेत् दिक्पालांश्च । एतेषां माषभक्तवलिं दद्यात् । तत उमापतिगोविन्दविनायकान् षोडशोपचारैः पूज-
येत् । ततो मण्डले अमृदलपद्मे वा पङ्कुरत्नादिषुक्तकलसं स्थापयेत् । ततः सामान्यार्थं कृत्वा द्वारपूजादि त्रुतशुद्ध्यान्तं
विधाय पूजामारभेत् । तद्वथा विष्णुप्रतिमां मण्डलोपरि संस्थाप्य आं ह्रीं क्रोः इत्यादि । ॐ मनोज्योतीरित्यादिना
पङ्कजं चक्रं विभ्रतमन्दिरावसुमतीसंशोः ॐ उदयंकोटिदिवाकराभमनिशं शङ्खं गदां
लसं श्रीवत्सच्छिं भजे । इति ध्यात्वा ॐ सापचारैः संपूज्य विशेषार्थं संस्थाप्य पुनर्ध्यात्वावाह षोडशोपचारैः संपूज्य

== मर्कमं कर्णपद्धतिः ==

माग्तुलापुरुषमहादानकर्षणो निर्विकल्पपरिम... गणेशादिपूजनमहं करिष्ये । इति मङ्गल्यं स्वशाखोक्तं पठित्वा
पुनः मङ्गल्यद्रव्यं गृहीत्वा मुख्याच्छ्रेण मा... सर्वत्र । ॐ अद्येत्यादि अमुक गोकुलं श्री अमुक देवशर्मा पूर्वजन्म सहस्रा-
वच्छिन्न ज्ञानाज्ञानकृत सर्वपापसहितैतज्जन्मकृतसर्वपापक्षयपूर्वक प्रतिलोकाधिपस्थानाधिकरणकैकमन्त्रपुरवासतदुत्तरार्कवर्णकिष्किणी-
जालमालिविमानाधिकरणक बह्वप्सर पूज्यामानत्र तदुत्तरविष्णुपुरगमनकल्पकोटि शतावच्छिन्न-तल्लोकमहीतत्र तदुत्तरेहलो-
किक भूपालमौलिमग्निरञ्जित पादपीठत्रश्रद्धावितवज्जमहश्रवाजित्पुत्रप्रतापजितसर्वमहीपालत्रराजराजत्रतवनकामे विष्णु-
प्रीतिकामे वा तुलापुरुषमहादानकर्षाहं करिष्ये इति मङ्गल्यं तन्मन्त्रं पठित्वा नान्दीमुखश्राद्धार्थं मङ्गल्येत् । ॐ आद्ये-
त्यादि मन्त्रमङ्गल्यं तुलापुरुषमहादानकर्षाभ्युदयार्थं मगनाधिपगौर्यादि षोडशमातृकापूजा बमोर्ध्वाराम्पातनायुष्यमन्त्रजपाभ्यु-
दयिक श्राद्धान्यहं करिष्ये इति मङ्गल्यं तन्मन्त्रं समाप्य ब्राह्मणान् ऋग्यजुःसामाथर्ववेदिनो वृणुयात् । तत्रानो ऋग्वरगं
कृत्वा ब्रह्मादिवरगं कुर्यात् । तद्वथा ॐ साधुभवानास्ता इति ब्राह्मणमुपवेश्य कृताञ्जलिर्बदेत् । ॐ साधुहमासे इति प्रत्युक्तिः
ॐ अर्चयिष्यामो भवन्तुमिति बदेत् । ॐ अर्चय इति प्रत्युक्तिः ॥ ततः कर्त्ता ब्राह्मणं दक्षिणं जानु विधृत्य ॐ अद्येत्यादि
मन्त्रमङ्गल्यं तुलापुरुषमहादानकर्षाङ्ग होमकर्षणि ब्रह्मकर्षणकार अमुक गोकुलं श्री अमुक देवशर्मागां ऋग्हेदिनं त्रामहं वृणे
इति वृणुयात् । एवं होत्राचार्यामदन्तान् वृणुयात् । एवं षड्भुःसामाथर्ववेदि ब्राह्मणान् वृणुयात् । ततो वृताचार्याः पञ्चगव्यं
शोधयेत् । यजुषां यथा गारत्रा गोमूत्रं, गन्धवारामिति गोमयं, आप्यायसेति दुग्धं, दधिक्रावु इति दधि,